

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ
ІНСТИТУТ ПРАКТИЧНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА АРТМЕНЕДЖМЕНТУ
КАФЕДРА АРТМЕНЕДЖМЕНТУ ТА ІВЕНТ-ТЕХНОЛОГІЙ

На правах рукопису

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістр

на тему:

**Музичний театр під час війни:
авторські проєкти як особиста реакція митця**

Виконав студент II курсу,
групи МКД-11-23
спеціальності: 028 «Менеджмент
соціокультурної діяльності»

Лавренчук Євген Вікторович

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

Науменко Оксана Анатоліївна

Рецензент:

докторка

мистецтвознавства,

професорка,

проректорка з науково-педагогічної,

творчої роботи та інноваційного

розвитку ХНУМ імені

І.П.Котляревського,

Ніколаєвська Юлія Вікторівна

Допущено до захисту

Протокол засідання кафедри

№ 5 від 20 листопада 2024 р.

в.о. завідувача кафедри артменеджменту

та івент-технологій

_____ Вікторія ДОБРОВОЛЬСЬКА

Київ-2024

АНОТАЦІЯ

Лавренчук Є.В. Музичний театр під час війни: авторські проекти як особиста реакція митця

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню феномену творчості, зокрема в галузі музичного театру в умовах війни. Фундаментальна частина роботи підкріплюється емпіричною базою щодо роботи над проектами здобувача «Золотий Обруч» в Варшавській Національній Опері, «Перед Волею» в Театрі Корифеїв м. Кропивницький та «...І всі-всі-всі» (Maidan Story) в Харківському Національному театрі опери та балету ім. М.В.Лисенка в рамках фестивалю Kharkiv Music Fest.

Об'єкт дослідження: Об'єктом дослідження є музичний театр у контексті його реакції на війну, зокрема зміни в репертуарі, формах художнього вираження, естетичних і смислових акцентах, а також його вплив на суспільство в кризові часи.

Предмет дослідження: власний досвід митця – здобувача Євгена Лавренчука, який реалізовує мистецькі проекти, зокрема в галузі музичного театру у якості режисера-постановника та продюсера. У Розділі 3 розглядаються конкретні приклади проектів, що створені під час війни.

Мета дослідження - полягає у вивченні особливостей творчої реакції митців на війну, зокрема через аналіз їхніх творів, процесів трансформації мистецьких форм та змісту, а також ролі цих творів у суспільстві.

Робота присвячена аналізу багатогранного впливу війни на культуру, мистецтво і самих митців. Робота містить порівняльний аналіз всіх видів мистецтв, що проявлялися у період воєн як на світовому полі, так і в контексті сучасної війни в Україні.

Ми розглянемо, як історичні події формували творчі тенденції, як сучасні художники реагують на глобальні виклики та чому мистецтво продовжує залишатися важливим інструментом у контексті воєнних конфліктів, а також сконцентруємося у Розділі 3 на реалізованих під час війни мистецьких проєктах здобувача.

Ключові слова: культурна політика, культурна дипломатія, мистецтво в умовах війни, соціокультурна діяльність, креативні практики, боротьба через мистецтво, культурний спротив.

ANNOTATION

Yevhen Lavrenchuk. Musical theater during the war: author's projects as a personal reaction of the artist

The qualification work is devoted to the study of the phenomenon of creativity, in particular in the field of musical theater in wartime. The fundamental part of the work is supported by the empirical base on the work on the projects of the applicant «Golden Crown» at the Warsaw National Opera, «Before Freedom» at the Koryphaei Theater in Kropyvnytsky and «...And All-All-All» (Maidan Story) at the Kharkiv National Opera and Ballet Theater within the framework of the Kharkiv Music Fest.

The purpose of the research is to study the peculiarities of the creative response of artists to the war, in particular through the analysis of their works, the processes of transformation of artistic forms and content, as well as the role of these works in the society.

The work is devoted to the analysis of the multifaceted impact of the war on culture, art and the artists themselves. The work contains a comparative analysis of all types of art that manifested themselves during the war both on the world stage and in the context of the modern war in Ukraine.

We will consider how historical events shaped creative trends, how contemporary artists respond to global challenges, and why art continues to be an important tool in the context of military conflicts; besides, in Section 3, we will focus on the applicant's artistic projects implemented during the war.

Keywords: cultural policy, cultural diplomacy, art in wartime, socio-cultural activity, creative practices, struggle through art, cultural resistance.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ МИСТЕЦЬКИХ ПІДХОДІВ У ВІЙНАХ РІЗНИХ ЕПОХ ТА НАРОДІВ.....	12
1.1 Роль культури і мистецтва під час війни. Арттерапія, література і аудіо-візуальні мистецтва.....	12
1.2 Візуальні та перформативні мистецтва в умовах війни.....	23
1.3 Культурна дипломатія та уроки артменеджменту від Сунь Цзи.....	35
Висновки до Розділу 1	42
РОЗДІЛ 2. МУЗИЧНИЙ ТЕАТР: КУЛЬТУРНИЙ ФОРПОСТ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	44
2.1. Вплив війни на функціонування музичних театрів.....	44
2.2 Роль музичного театру України в підтримці суспільства.....	46
2.3 Конференції мережі Opera Europa: як гламурний оперний, перенасичений колоніальним мистецтвом світ опери реагує на війну в Європі?.....	50
Висновки до Розділу 2.....	59
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РОБОТА: АВТОРСЬКІ ПРОЄКТИ ЗДОБУВАЧА В УМОВАХ ВІЙНИ.....	60
3.1 «Золотий обруч» Бориса Лятошинського: українська оперна спадщина на OperaVision.....	60
3.2 Постановка Євгена Лавренчука вистави «Перед волею» в Театрі Корифеїв.....	65
3.3 «...І всі-всі-всі» (Maidan Story).....	70
Висновки до Розділу 3.....	79
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82
ДОДАТОК.....	88

ВСТУП

Актуальність теми. Тема ролі митця і мистецтва під час війни є надзвичайно актуальною через їхній вплив на суспільство, історичну пам'ять і людську свідомість. Мистецтво має надзвичайну силу не лише як інструмент рефлексії чи протесту, але й як засіб комунікації. Воно об'єднує людей, формує правду в умовах інформаційної війни та створює простір для діалогу між культурами. Мистецтво виступає інструментом документування, осмислення, протесту та психологічної підтримки, водночас зберігаючи ідентичність і стимулюючи глобальну солідарність. У сучасних умовах митці мають унікальну можливість через творчість формувати майбутнє, зберігаючи важливі уроки для наступних поколінь.

Мета дослідження - вивчення особливостей творчої реакції митців на війну, зокрема через аналіз їхніх творів, процесів трансформації мистецьких форм та змісту, а також ролі цих творів у суспільстві. Робота присвячена аналізу багатогранного впливу війни на культуру, мистецтво і самих митців. Робота містить порівняльний аналіз всіх видів мистецтв, що проявлялися у період воїн як на світовому полі, так і в контексті сучасної війни в Україні.

Основними завданнями є:

1. Розкрити, як війна впливає на стиль, тематику та художню мову митців.
2. Дослідити, які культурні коди та символи використовуються для осмислення воєнних подій.
3. Проаналізувати, як мистецтво під час війни служить формою опору, терапії чи збереження колективної пам'яті.

У процесі дослідження особливу увагу буде приділено таким аспектам:

- Персональна реакція митця. Як особистий досвід війни впливає на творчий процес, вибір тем і форм;
- Соціальна функція мистецтва. Роль митців у підтримці морального духу суспільства, формуванні патріотизму чи протесту;

- Трансформація мистецьких практик. Як екстремальні умови війни змінюють техніки, матеріали, підходи до творчості.

Об'єкт дослідження — мистецтво та музичний театр як складна багатошарова та синтетична форма мистецтва, що поєднує музику, драму, сценічне мистецтво та хореографію, є потужним засобом відображення соціально-культурних явищ, зокрема воєнних конфліктів. Його глибокий емоційний вплив і здатність до багатогранного художнього висловлення роблять музичний театр важливим об'єктом для аналізу реакції мистецтва на війну.

Об'єктом дослідження є музичний театр у контексті його реакції на війну, зокрема зміни в репертуарі, формах художнього вираження, естетичних і смислових акцентах, а також його вплив на суспільство в кризові часи.

У рамках дослідження важливо звернути увагу на такі аспекти:

1. Тематичні трансформації. Як війна впливає на вибір сюжетів, жанрових форм і образів у музичному театрі.
2. Музично-драматична мова. Зміни у використанні музичних тем, гармоній та ритміки, які відображають воєнну тематику або суспільні емоції.
3. Соціальна функція музичного театру. Роль театру в мобілізації суспільства, його вплив на моральний стан людей під час війни та збереження культурної пам'яті.

Особливий акцент у дослідженні робиться на таких об'єктах:

- Аналіз творів, які безпосередньо відображають воєнні події або їхні наслідки.
- Реакція театру на суспільні настрої. Як музичний театр адаптує свої постановки до потреб і очікувань аудиторії в умовах війни.
- Творчість композиторів, режисерів і драматургів. Їхній внесок у розвиток воєнної тематики в музичному театрі, зокрема через створення нових творів або адаптацію класичних.

Дослідження музичного театру у зв'язку з війною дає змогу побачити, як мистецтво відображає та інтерпретує досвід воєнних конфліктів. Це дозволяє аналізувати не лише творчі практики митців, але й ширші соціокультурні процеси, які впливають на формування колективної ідентичності.

Таким чином, об'єкт дослідження охоплює різноманітні прояви діяльності музичного театру у воєнний час, що сприятиме розумінню його ролі як художньої, соціальної та культурної платформи у кризових періодах людської історії.

Предмет дослідження – власний досвід митця – здобувача Євгена Лавренчука, який реалізує мистецькі проекти, зокрема в галузі музичного театру у якості режисера-постановника та продюсера. У Розділі 3 розглядаються конкретні приклади проектів, що створені під час війни:

- Музична вистава «...І всі-всі-всі» (Maidan Story) за творами Валентина Сильвестрова та Олександра Ірванця за участю Євгена Нищука, Римми Зюбіної, молодих акторів та фестивального хору Kharkiv Music Fest;

- Вистава «Перед волею» за мотивами Марка Кропивницького в театрі Корифеїв (м. Кропивницький).

Магістерська робота присвячена аналізу багатогранного впливу війни на культуру, мистецтво і самих митців. Ми розглянемо, як історичні події формували творчі тенденції, як сучасні художники реагують на глобальні виклики та чому мистецтво продовжує залишатися важливим інструментом у контексті воєнних конфліктів, а також сконцентруємося у Розділі 3 на реалізованих під час війни мистецькі проекти здобувача.

Практичне значення отриманих результатів - удосконалення та глибше розуміння культурних процесів, як суб'єктивних, так і об'єктивних, що може бути використаним у подальшому в різних сферах культури, освіти, мистецтва та соціальної політики. Очікується, що результати цього дослідження сприятимуть глибшому розумінню ролі мистецтва як засобу комунікації, рефлексії та відновлення в умовах суспільної катастрофи.

Воєнні конфлікти залишають глибокий слід у суспільстві, і розуміння того, як мистецтво, зокрема музичний театр, реагує на ці події, допомагає не лише зберігати культурну пам'ять, але й формувати позитивні соціокультурні зміни.

Основні напрями практичного застосування результатів:

- a) Розвиток театрального мистецтва.
 - Результати дослідження сприятимуть створенню нових постановок, які базуються на глибшому розумінні воєнної тематики.
 - Театральні діячі зможуть використовувати отримані знання для формування репертуару, що відповідає суспільним запитам і відображає актуальні події.
 - Виявлення ефективних сценічних, музичних та драматургічних прийомів для відображення тем війни та миру.
- b) Освіта та виховання.
 - Матеріали дослідження можуть бути інтегровані в навчальні програми мистецьких закладів для підготовки композиторів, режисерів, акторів і сценографів.
 - Аналіз творів музичного театру воєнного часу сприятиме розвитку критичного мислення в студентів і майбутніх митців.
 - Виховання гуманістичних цінностей через ознайомлення із творами, що розкривають трагедію війни та важливість миру.
 - Культурна пам'ять і національна ідентичність. Дослідження допоможе зберегти й популяризувати твори, створені під впливом воєнних подій, як частину культурної спадщини.
 - Розуміння ролі музичного театру у формуванні колективної пам'яті сприятиме зміцненню національної ідентичності та збереженню історичних наративів.

- c) Терапевтична функція мистецтва.
- Отримані знання можуть бути застосовані для створення проєктів, які мають терапевтичний ефект, зокрема для ветеранів війни, переселенців і постраждалих.
 - Використання музичного театру як засобу соціально-культурної реабілітації в громадах, що пережили воєнні конфлікти.
- d) Культурна дипломатія.
- На основі результатів дослідження можуть бути розроблені мистецькі проєкти, що презентують досвід війни на міжнародній арені, сприяючи взаєморозумінню між народами.
 - Музичний театр може слугувати засобом комунікації для обговорення глобальних проблем війни та миру.

Значення для суспільства:

- Формування нових способів естетичної рефлексії воєнних подій через музику, драму та сценічне мистецтво.
- Підтримка діалогу між митцями, науковцями та громадськістю для більш глибокого розуміння ролі мистецтва під час кризових періодів.
- Забезпечення сталого розвитку культури, яка здатна адаптуватися до викликів сучасного світу.

Таким чином, результати дослідження не лише розширюють теоретичне розуміння музичного театру у зв'язку з війною, але й мають значний практичний вплив, сприяючи розвитку мистецтва, освіти, культурної дипломатії та суспільної свідомості.

Враховуючи широту охоплення наукової проблеми, висвітлення шляхів її розв'язання, окремі матеріали кваліфікаційного дослідження можуть стати в нагоді при розробці й викладанні спецкурсів у межах таких галузей знань і спеціальностей (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266, в редакції від 15.11.2024 [28]), як: 01.

Освіта/Педагогіка, 011. Освітні, педагогічні науки (0111 Education science за Міжнародною стандартною кваліфікацією освіти); 0.16. Спеціальна освіта (0113 Teacher training without subject specialisation); 02. Культура і мистецтво, 0.21 Аудіовізуальне мистецтво та виробництво (0211 Audio-visual techniques and media production); 028. Менеджмент соціокультурної діяльності (0413 Management and administration); 03. Гуманітарні науки, 034. Культурологія (0314 Sociology and cultural studies); 05. Соціальні та поведінкові науки, 054. Соціологія (0314 Sociology and cultural studies); 061 Журналістика (0321 Journalism and reporting); 07. Управління та адміністрування, 073. Менеджмент (0413 Management and administration); 23. Соціальна робота (0922 Child care and youth services , 0923 Social work and counselling); 29. Міжнародні відносини, 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії, 0314 Sociology and cultural studies, 0388 Inter-disciplinary programmes and qualifications involving social sciences, journalism and information та ін.

Апробація матеріалів. Результати дослідження знайшли своє відображення у доповіді «Як гламурний оперний, перенасичений колоніальним мистецтвом світ опери реагує на війну в Європі?» під час VIII Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та магістрів «Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір», яка відбулася 07 листопада 2024 року.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку.

РОЗДІЛ 1

ЕВОЛЮЦІЯ МИСТЕЦЬКИХ ПІДХОДІВ У ВІЙНАХ РІЗНИХ ЕПОХ ТА НАРОДІВ

1.1 Роль культури і мистецтва під час війни. Арттерапія, література і аудіовізуальні мистецтва

Культура та мистецтво завжди відігравали важливу роль у збереженні національної ідентичності в часи війни. Агресор часто намагається знищити не лише фізичні цінності, а й культурні. У цьому контексті мистецтво стає актом спротиву: вишиванки, народні пісні, орнаменти та навіть старовинні рецепти стають частиною опору. В умовах війни повернення до витоків культури зміцнює дух народу, допомагаючи йому зберігати власну ідентичність. Зі зміною технологій змінюються й засоби документування війни. Якщо в минулому митці створювали епічні картини або літературні хроніки, то сьогодні використовуються цифрові технології, мультимедіа та навіть штучний інтелект. Зокрема, інсталяції з використанням доповненої реальності дозволяють відчувати війну майже фізично. Однією з основних функцій мистецтва під час війни є осмислення її наслідків через метафори, символи та образи. Мистецтво допомагає знайти нову мову для опису реальності, коли звичайні слова виявляються недостатніми.

Мистецтво відіграє фундаментальну роль у формуванні суспільної рефлексії на воєнні конфлікти. Воно слугує не лише способом осмислення жорстоких реалій, а й ефективним інструментом протесту. Митці під час війни виступають, у тому числі, своєрідними амбасадорами, які через свої твори звертаються до міжнародної спільноти, закликаючи до дії або солідарності. У цьому розділі здобувач розгляне, як митці через творчість намагаються знайти відповіді на складні питання війни та протистояти її абсурдності.

Арт-терапія. Психологічна підтримка та терапевтична роль мистецтва

Під час війни, коли людство стикається з невимовними трагедіями, мистецтво стає потужним інструментом для психологічної підтримки та подолання наслідків травм. Його терапевтична роль полягає не лише в тому, щоб допомогти окремим людям висловити свої емоції, але й у збереженні колективного духу та національної ідентичності. Однією з найважливіших функцій мистецтва у кризові періоди є його здатність зцілювати душевні рани. Учасники воєнних конфліктів, біженці, переселенці та ті, хто пережив травматичний досвід, часто відчують емоційний розрив зі звичним повсякденним життям. Арттерапія дає можливість їм переосмислити свої переживання через творчість. Під час війни багато людей стикаються з почуттям втрати контролю над власним життям. Мистецтво допомагає повернути це відчуття через створення чогось нового. Наприклад, заняття з гончарства чи музики дозволяють сфокусуватися на процесі, відволікаючи від стресу.

У країнах, що пережили воєнні конфлікти, таких, наприклад, як Боснія і Герцеговина, мистецькі проекти стали важливим елементом реабілітації постраждалих. Спільне музикування, майстер-класи з малювання, перформативні практики які організуються для дітей та дорослих, допомагають їм впоратися зі страхами та стресом.

У США терапія через театр та музикотерапія використовуються для роботи з ветеранами воїн в Іраку й Афганістані. Постановки, де учасники мають змогу розповісти власні історії, знижують рівень тривоги та сприяють емоційному розвантаженню, таку ж функцію виконує спільне музикування, безвідносно рівня підготовки чи володіння інструментом тим чи іншим учасником.

В Україні арттерапія набула особливого значення під час війни ще у 2014 році. Організації, такі як *«Повернись живим»* або *«Львівський центр психологічної підтримки»*, пропонують сеанси малювання, ліплення та музичної терапії для дітей і дорослих, які постраждали від бойових дій. Один із

відомих проєктів — платформа «*Діти війни*», де діти, які пережили обстріли або втрату близьких, малюють свої переживання. Через символічні образи, як-от зруйновані будинки, квіти або сонце, вони виражають свої почуття, долаючи страх і відчай. Даний портал створено, в тому числі і як інструмент пошуку дітей, їх порятунку та визволення з місць примусового переміщення чи депортації. Координаторка portalу – Дарія Герасимчук, Радниця – уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації. Дана платформа була створена Міністерством реінтеграції разом з Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу Президента України. У проєкті «Театр Ветеранів», що ініційований київським Театром Драматургів, колишні військові беруть участь у постановках, де вони розповідають свої історії, ділячись досвідом із суспільством. Ще одним важливим реабілітаційним проєктом стала програма «Мистецтво лікує», яку проводив Театр Корифеїв в м.Кропивницький, власне, коли автор даної магістерської роботи виконував там обов'язки директора-художнього керівника. Суть проєкту «Мистецтво лікує» полягала на залучення військових, що перебували на лікуванні або були демобілізовані до читання творів української драматургії авторства Корифеїв (Карпенка-Карого, Кропивницького, Садовського тощо). Перформативні читання відбувалися публічно на малій сцені Театру Корифеїв, куди запрошувалися у якості глядачів члени родин військових, задіяних у проєкті та їх побратимів. Мистецтво в умовах війни часто набуває колективної форми. Люди збираються разом, щоб співати, малювати, грати у театральних постановках, створюючи відчуття спільноти й солідарності. У Києві, Харкові та інших містах під час обстрілів у бомбосховищах організовували хоріві виступи, які об'єднували людей. Виконання народних або патріотичних пісень не лише піднімало моральний дух, але й зміцнювало почуття спільності. Також часті спонтанні прояви колективної творчості, зокрема співу, спостерігаються при спільних волонтерських роботах. Так стали вже традиційними спільноспіви під час плетіння сіток жінками в Одесі – ініціатива волонтерки Тетяни Голубенко – #одесСітки, або спільноспівам під час приготування їжі в центрі

реабілітації у Львові (проект актриси театру ім.Леся Курбаса Наталії Рибки-Пархоменко, підтриманий дружиною мера Львова Андрія Садового, Катериною Кіт-Садовою).

Як показує історія, часто, вже після завершення воєн, мистецтво виконує функцію, в т.ч., як метода посттравматичної адаптації. У післявоєнний період мистецтво допомагає ветеранам і переселенцям адаптуватися до мирного життя. Це не лише спосіб лікування, але й можливість побудувати місток між різними верствами населення та «зшити» країну.

Література

Склалося так, що найпотужніші філософські роздуми, рефлексії та думки у ХХ-му столітті реалізувалися не в філософських трактатах, не в академічних працях, а в романах. Феномен інтелектуального роману виник ще в кінці ХІХ-го століття, але власне у ХХ-му саме романи-епопеї стали основним джерелом інтелектуальної думки: «Людина без властивостей» Роберта Музіля, «Йосиф і його брати» Томаса Манна, «Уліс» Джеймса Джойса, «В пошуках втраченого часу» Марселя Пруста - знакові твори великої форми, що порушили питання філософської екзистенції людини. Також література ХХ століття стала ареною рефлексії над жахами війни. Роман Еріка Марії Ремарка *«На Західному фронті без змін»* показав відчуження солдатів і знищення людяності на полях Першої світової війни. Герої книги стикаються з постійною загрозою смерті, і ця реальність трансформує їхню психологію. Сам Еріх Марія Ремарк, який воював на фронтах Першої світової війни, у своєму романі реалістично зобразив травматичний досвід солдатів, втрату ілюзій, моральні страждання і жахи окопного життя. Автор створив антивоєнний шедевр, що закликає до збереження миру.

Роман Ернеста Гемінгвея *«Прощавай, зброє»* розкриває приреченість людських зусиль у світі, розірваному війною, і досліджує особисті трагедії на тлі глобального конфлікту.

Аналогічно, п'єси Бертольта Брехта, зокрема *«Матінка Кураж та її діти»*, використовують епічний театр, щоб створити дистанцію між глядачем і подіями на сцені, змушуючи задуматися над соціальними та політичними причинами конфліктів. Біль став не тільки темою творів, але, парадоксальним чином, і рушієм творчості. Митці, які особисто пережили війну, часто звертаються до тем втрати і руйнування.

Митці часто звертаються до реалістичного зображення подій шляхом стилізації під документалістику. Так, Світлана Алексієвич у своїй книзі *«У війни не жіноче обличчя»* збирає свідчення жінок, які брали участь у Другій світовій війні, передаючи їхній особистий досвід.

Інша сторона творчого підходу – це звернення до героїчних сторін війни, показ боротьби за ідеали, свободу і людську гідність. Леся Українка у драмі *«Бояриня»* передає тему опору (як феміністичного, так і загальнонаціонального) і національної ідентичності у складних історичних умовах.

Література, як засіб художнього осмислення реальності, відіграє важливу роль у фіксації переживань митців під час війни.

Паралельно з прозою на історичні катаклізми завжди реагувала поезія – особливо чутлива до болю і страждань війни. У віршах Павла Тичини, створених у роки Другої світової війни, відчувається глибока тривога за долю України. Ліна Костенко у своїх віршах зуміла передати біль і стійкість народу, відображаючи долю звичайної людини, зруйнованої війною. Її твори, як-от *«Берестечко»* чи *«Мадонна Перехресть»* є емоційними і надзвичайно ліричними.

Сучасна війна в Україні породила нове покоління літераторів, які працюють у жанрі воєнної прози і, відповідно, цілу низку літературних творів, присвячених темі бойових дій і їхніх наслідків. Сергій Жадан у своїх творах таких як *«Інтернат»* чи *«Ворошиловград»* досліджує гуманітарну катастрофу війни на Донбасі, зосереджуючи увагу на особистих історіях героїв, розповідає про війну крізь призму людських страждань і надії, зображає повсякденність, що зруйнована воєнним конфліктом. Під час написання даної магістерської

роботи, здобувач зустрівся з Сергієм Жаданом і провів розмову власне на тему, що аналізується в даній роботі – «Реакція митця на війну», яка була опублікована у вигляді інтерв'ю на радіо «Хартія» [52].

Есеї Оксани Забужко, зокрема з книги *«І знову я влізаю в танк»*, висвітлюють психологічний і культурний вплив війни на українське суспільство.

Тема війни в літературі, як світовій, так і українській, не тільки стала об'єктом чи предметом дослідження, вона безпосередньо вплинула на мову та семантику літератури, на самі художні засоби, які використовують літератори. Так, вже згадуваний в даній роботі роман Еріха Марії Ремарка *«На Західному фронті без змін»* використовує образи бруду, окопів і мертвих тіл, щоб передати дегуманізацію війни, Ліна Костенко у своїй поезії звертається до метафор природи, як-от зів'яле листя (явний парафраз Лесі Українки, але, власне, у воєнному контексті набуває зовсім інших барв) чи бурхливі ріки, щоб зобразити емоційний стан під час воєнних потрясінь.

Сергій Жадан, один із найвідоміших українських письменників і музикантів, у своїх творах використовує прості, але потужні метафори для опису війни. У романі *«Інтернат»* Жадан звертається до теми школи, яка перетворюється на притулок під час бойових дій, що символізує втрачене дитинство і пошуки захисту.

Музика

Музика завжди була потужним засобом вираження протесту власне завдяки універсальності та доступності своєї мови, що здатна передати найглибші емоції переживань людини, особливо, в умовах війни. «Воєнні», а, насправді – антивоєнні симфонії Йозефа Гайдна, антитоталітарні твори Л. ван Бетховена (особливо його 9-та симфонія), опери Верді (особливо – «Аїда»), музика Бріттена з його «Воєнним Реквіємом», опера Г. Циммермана «Солдати», та навіть опера Берга «Воццек, яка не відображає напряду воєнні дії, але, за своєю сутністю, є антивоєнним (поствоєнним) маніфестом – все це яскраві та

безкомпромісні антивоєнні жести європейських композиторів. Українські сучасні композитори такі як Олександр Родін, Святослав Луньов, Ілля Розумейко, Роман Григорів, Максим Коломієць, а також естрадні виконавці, такі як Океан Ельзи, Бумбокс, Олександр Пономарьов, Джамала та інші створюють композиції, які висвітлюють події війни – сучасної, чи часів сталінських репресій (пісня Джамали, що принесли перемогу виконавці на Євробаченні у 2016-му році – власне про депортацію кримських татар сталінських часів) і підтримують моральний дух.

На тому ж пісенному конкурсі «Євробачення», вже у 2022 перемагає знову український гурт – «*Kalush Orchestra*», який використав майданчик конкурсу, щоб привернути увагу до війни в Україні. Виступ «*Kalush Orchestra*» з піснею «*Стефанія*» був пронизаний глибокою емоційністю, а заклик врятувати Маріуполь став потужним голосом для мільйонної аудиторії. Власне про цей виступ та взагалі про голос України на Євробаченні автор даної магістерської роботи, який був режисером та креативним директором локацій під час Євробачення-2017 у Києві, записав розмову на медіа-майданчику «Стожари» разом з оглядачем та культурологом Костянтином Дорошенком.

Українські митці, такі як гурт «*ДахаБраха*», через свою музику зберігають та популяризують народні традиції, фольклорні мотиви, їхні концерти під час війни стали важливими не лише для внутрішньої аудиторії, але й для іноземців, які краще зрозуміли українську культуру через музику. Гурт "Океан Ельзи", який обрав проактивну політичну стежку ще під час Помаранчевої революції, створив і під час сьогоденної війни композиції, які стали символами незламності. Їхні пісні, такі як «*Обійми*» чи «*Не твоя війна*», стали гімнами сучасної боротьби всього українського народу.

Фактично, українські музиканти використовують свої платформи для розповсюдження інформації про війну в Україні, їхні концерти за кордоном – це не лише мистецькі події, але й акти культурної дипломатії.

Під час війни часто не тільки створюються, але й переосмислюються старі твори чи композиції, які власне завдяки новій інтерпретації виконавців

отримують нове життя і знову, з новими силами надихають слухачів на боротьбу. Яскравим прикладом такого переосмислення стала відома і знакова для української історії пісня «Ой у лузі червона калина» у спонтанному виконанні Андрія Хливнюка. Важливу роль у розповсюдженні музичних мемів чи мелодій стала вірусність соцмережі тік-ток. Власне виключно завдяки тік-току отримала мільйонне вірусне розповсюдження композиція «Там, біля тополі» у виконанні співака і музиканта Shumei.

Ukrainian Freedom Orchestra: Голос України на світовій музичній сцені

Ukrainian Freedom Orchestra (UFO) – унікальний проєкт, створений на хвилі російської агресії проти України у 2022 році. Ініціаторами створення оркестру стали диригентка Кері-Лін Вілсон, директор Метрополітен Опери Пітер Гелб, директор Польської Національної опери Вальдемар Домбровський та, зі сторони України – заступниця Міністра культури та інформаційної політики Галина Григоренко. Колектив став символом опору, єдності та незламності українського народу, а також важливим інструментом культурної дипломатії. Збираючи найкращих українських музикантів, UFO здійснює свою місію через мову музики, яка не має кордонів і зрозуміла кожному. Проєкт реалізується у співпраці з Метрополітен-опера та Польською національною оперою. Ukrainian Freedom Orchestra зібрав українських музикантів, які є біженцями, а також тих, хто перебуває в Україні, працюючи в умовах війни. Особливістю оркестру є його тимчасовість: музиканти збираються лише на час турне, після чого повертаються до своїх основних колективів. Такий підхід дозволяє зберегти єдність української музичної спільноти, попри складні обставини.

Серед основних місій Ukrainian Freedom Orchestra – це донесення правди про війну – музика оркестру нагадує світові про боротьбу України за свободу та незалежність; підтримка українських музикантів – проєкт об'єднує професіоналів, які втратили роботу чи дім через війну, та надає їм платформу для самореалізації; культурна дипломатія – оркестр показує

багатство української культури та її інтеграцію у світовий мистецький контекст; збір коштів – турне UFO також має благодійну мету: частина коштів від концертів спрямовується на гуманітарні потреби України. Завдяки проєктові українські музиканти стали для світу обличчям свободи. UFO об'єднує музикантів із провідних оркестрів України, таких як Національний симфонічний оркестр України, Київська опера, Львівська опера, а також українців, які працюють у відомих закордонних колективах.

Диригенткою оркестру є Керрі-Лін Вілсон – видатна канадська диригентка, що має українські коріння, та навіть вивчила за час повномасштабного вторгнення українську мову. Її ім'я асоціюється з бездоганним виконанням класичного репертуару, інноваційним підходом до диригування та глибокою пристрастю до музики. Кар'єра Вілсон охоплює співпрацю з провідними світовими оркестрами та оперними театрами, зокрема Метрополітен-опера, Баварською державною оперою, Паризькою національною оперою та Королівським оперним театром у Лондоні. Її майстерність відзначається вмінням вдихати нове життя як у класичні твори, так і в сучасний репертуар. У 2022 році Вілсон здобула особливе міжнародне визнання завдяки своїй участі в створенні Ukrainian Freedom Orchestra. Саме під її керівництвом оркестр вирушив у турне по Європі та США, викликавши надзвичайний емоційний резонанс. «Музика — це універсальна мова, яка може об'єднати нас у найважчі часи», – зазначила Вілсон в одному зі своїх інтерв'ю.

Репертуар UFO поєднує українську класику та світові шедеври, створюючи своєрідний місток між національним і загальнолюдським. Твори Бориса Лятошинського, Мирослава Скорика, Валентина Сильвестрова, Юрія Шевченка (його твором «Ми є» закінчуються всі програми Оркестру), Золтана Алмаші та інших демонструють глибину української музичної традиції. Також Оркестр виконує твори світової класики – Бетховена (хоча і тут внесена українська складова – в фінальній частині його 9-ї Симфонії, знаменита «Ода до радості» виконується українською мовою), Верді, Брукнера та Сібеліуса які є символами універсальних цінностей свободи та людяності.

З моменту свого заснування, колектив Ukrainian Freedom Orchestra з успіхом виступив амбасадором української музики в Берліні, Лондоні, Брюсселі, Амстердамі, а також на найпрестижніших сценах США та Канади. Так виступ у Нью-Йорку на сцені Метрополітен-опера викликав справжній фурор, а головні американські ЗМІ, зокрема *The New York Times*, назвали виступ «тріумфом мистецтва над війною». Важливою місією Ukrainian Freedom Orchestra є благодійна: усі концерти оркестру супроводжуються збором коштів на допомогу Україні, публіка з радістю долучається до цієї ініціативи, підкреслюючи свою солідарність із українським народом. Ukrainian Freedom Orchestra став не лише музичним феноменом, а й потужним символом нової України – сміливої, талановитої та відкритої світові. Проєкт демонструє, що культура може бути сильним інструментом боротьби за свободу та справедливість. Оркестр продовжує свою місію, доводячи, що навіть у найважчі часи мистецтво здатне об'єднувати, надихати та змінювати світ на краще.

Кінематограф та документалістика

Фільми та документалістика є ще одним потужним інструментом рефлексії та протесту у час війни. У ХХ столітті такі фільми, як «Метрополіс» Фріца Ланга чи «Апокаліпсис сьогодні» Френсіса Форда Копполи, не лише показували жахи війни чи тоталітарного режиму, але й досліджували їх психологічні впливи на людину. Багато світових режисерів використовують кіно для переосмислення воєнної тематики. Наприклад, Стівен Спілберг у стрічці «Врятувати рядового Раяна» зображує жахи війни через особисту історію солдатів, а в культовій стрічці «Список Шиндлера» концентрує увагу на трагедії Голокосту. Навіть такі далекі від воєнної тематики режисери як Федеріко Фелліні чи Луїс Бунюель, не залишилися осторонь цієї теми: поствоєнна атмосфера чи, навпаки, передчуття війни присутні навіть у комічних фільмах-курйозах, такі як «Амаркорд» першого чи «Скромна привабливість буржуазії» другого. Зворотнім боком медалі є факт використання кінематографа, як найбільш

доступного, утилітарного та масового з усіх видів мистецтв тоталітарними владами, а саме фашистською Німеччиною та Радянським Союзом. Навіть не згадуючи цитати совєцького «вождя» про кіно, можна присвятити окремі дисертації та роботи тематиці, як радянська влада використовувала кінематограф у якості пропаганди. Використовує його так і сучасна Росія. До злочинної співпраці з тоталітарними режимами спокушались найталановитіші режисери від Сергія Ейзенштейна та Михайла Ромма до Івана Пир'єва та Григорія Александрова у Радянському Союзі та від Лені Ріффеншталь та Файта Гарлана до Герберта Зельпіна та Франца Венцлера в Третньому Рейху. На щастя, цивілізована післявоєнна Європа швидко та радикально розставила маркери щодо режисерів-колаборантів з Третім Рейхом, назавжди скасувавши їх творчість з офіційного поля кінематографічної галузі.

Український кінематограф під час війни став важливим каналом міжнародної комунікації. Фільми, як-от *«Клондайк»* Марини Ер Горбач, здобули міжнародне визнання, привертаючи увагу до подій на Донбасі, такі стрічки, як *"Кіборги"* Ахтема Сеїтаблаєва, передають дух героїзму українських солдатів, які боролися за Донецький аеропорт. Ці роботи не лише демонструють трагедії війни, але й формують глибше розуміння української культури та ідентичності у світі. Кіно має унікальну здатність створювати емоційний вплив, поєднуючи візуальні та звукові засоби.

На жаль, часто умови війни, в тому числі, й в Україні, створюють спекулятивні ситуації: так ніби-то український режисер Сергій Лозниця, що створив документальний фільм, який показує складність війни та її наслідки - *«Донбас»* мав би досліджувати життя в зоні конфлікту, розкриваючи контрасти між пропагандою та реальністю. Насправді, як неодноразово писала письменниця Оксана Забужко, він не адвокував Україну, а, навпаки, розповсюджував під час міжнародних кінофестивалів при кулуарному спілкуванні та в інтерв'ю наративи, що не вигідні Україні, що виправдовують війну з незмінними «так історическі сложилось» і «всьо не так однозначно». У 2022 році Держкіно розповсюдило комунікат, в якому висловило свою позицію

не ідентифікувати режисера Сергія Лозницю як українського. Рівно навпаки виглядала ситуація у 2022 році з ретроспективною фільмів Кіри Муратової, яку відмінили в Литві в рамках скасування всього російського. Тільки після низки листів та переговорів з українським Довженко Центром та Держкіно, вдалося порозумітися з організаторами і затвердити Кіру Муратову, як все ж таки українську режисерку.

У документальних фільмах, таких як «*Зима у вогні*», режисери фіксують реальні сучасні події як Революції Гідності, так і подальшої війни, створюючи архів свідчень. Режисер Роман Бондарчук у своїх документальних фільмах створює портрети звичайних українців, які опинилися на межі війни і миру.

1.2 Візуальні та перформативні мистецтва в умовах війни

Живопис

Важливо розуміти, що до виникнення фотографії, живопис, окрім своєї мистецької складової, мав ще й дуже просте та утилітарне призначення: фіксувати події, в тому числі, й воєнні. Є безліч посередніх картин, але власне завдяки ним ми знаємо про військовий побут, одяг, ландшафти і інші подробиці тої чи іншої війни. Навіть у ХХ-му столітті багато художників, таких як британський воєнний художник Пол Неш, документували події Першої і Другої світових війн через живопис. Протягом історії живописці та графіки використовували свою творчість вже у повному, мистецькому сенсі, як засіб протидії війні та насильству.

Історія показує, що художники завжди намагалися зберегти пам'ять про війни через свої твори. Франсіско Гойя, працюючи у період наполеонівських воєн, створив серію гравюр «*Лихоліття війни*» (Додаток, №1), яка стала одним із найпотужніших візуальних свідчень жахів того часу. Його роботи, сповнені бруталності та емоційної сили, документують страждання людей, жорстокість солдатів і повну безвихідь ситуації. Це не просто картини – це голоси тисяч безіменних жертв, які через мистецтво отримали право бути почутими.

Під час першої світової війни австрійський художник Егон Шіле створив серію малюнків, які показують внутрішні переживання солдатів і цивільних. Його твори сповнені тривоги, страху та екзистенційної кризи (Додаток, №2).

Сила образу: вплив на суспільну свідомість

Образи війни мають величезний вплив на суспільну свідомість. Вони не лише викликають емоційний відгук, а й формують глибинне розуміння конфлікту. Вже згадувана картина *«Герніка»* Пабло Пікассо є символом боротьби проти жорстокості війни, її чорно-біла палітра, хаотичний композиційний порядок і виразні обличчя передають відчай і безпорадність жертв (Додаток, №3). Війна змінює митця, його бачення світу, засоби вираження та навіть саму природу творчості, її мову. В ХХ столітті Пабло Пікассо у своєму шедевр *«Герніка»* звернув увагу на жахіття війни усього світу. Картина до сьогодні залишається одним із найвідоміших прикладів протестного мистецтва. Написана після бомбардування баскського міста Герніка під час Громадянської війни в Іспанії. Ця робота стала символом жаху, хаосу та марності війни, білю та відчаю людства перед машиною насильства. стала символом антивоєнного мистецтва.

У сюрреалістичних картинах Сальвадора Далі, як-от *«Обличчя війни»*, передані відчуття страху, невизначеності та болю, викликані конфліктами ХХ століття: порожні очниці, з яких виходять черепи у картині *«Обличчя війни»*, передають дурну нескінченність страждань, які приносить війна (Додаток, №4).

У різних війнах мистецтво стало символом й післявоєнного відновлення. Після Другої світової війни картини Марка Шагала, які зображали його дитячі спогади про єврейські поселення, нагадували про красу життя, втраченого через агресію та насильство.

Схожі процеси відбуваються й зараз в Україні. Роботи митців, таких як Олександр Ройтбурд чи Матвій Вайсберг, нагадують про силу культури перед обличчям руйнувань. Їх картини з національною символікою стали популярними не лише в Україні, а й за кордоном. Після початку війни в Україні у 2022 році багато українських художників почали представляти свої роботи на

міжнародних платформах. Наприклад, виставка «*Ukraine: The War Through Art*», яка подорожувала країнами Європи, показала роботи українських митців, що відображають жахи війни та силу опору.

Відомий український художник Гамлет Зінківський у своїх роботах під час бойових дій у Харкові створює мінімалістичні чорно-білі картини та мурали, які наповнені надією та оптимізмом (Додаток, №5).

У співпраці з європейськими та американськими художниками створюються колективні роботи, що рефлексують над війною. Так, у рамках проєкту «*United by Art*» митці з різних країн об'єднали свої зусилля для створення арт-інсталяцій, що закликають до миру.

Як і на літературу, війна впливає не лише на тематику картин, але й змінює мову, стиль та візуальну семантику художників. Наприклад, кольорова палітра: війна часто зображується через контрастні кольори – червоний як символ крові, чорний – трагедії, а білий – надії.

Оскільки ХХ століття повністю вичавило з мистецтва фабульну складову (в літературі – сюжет, в музиці – мелодію), сучасні митці рідко зображають на полотнах власне воєнні дії, частіше жах війни показаний її руйнівними наслідками: втрата домівки, образи зруйнованих дерев або спалених мостів.

У творах далеких від війни митців, таких як Марія Примаченко, війна постає через антитезу – казкові, ідеалізовані, байкові та фентезійні образи. Стилізовані зображення природи і фантастичних істот Марії Примаченко викликають в глядача почуття любові до батьківщини. В умовах сьогоденної війни, Марія Примаченко стала символом збереження культурної пам'яті, адже її твори, які збереглися попри знищення будівлі музею під час російських обстрілів, є нагадуванням про силу культури в умовах руйнування (Додаток, №6).

Наслідуючи традицію Марії Примаченко, часто сучасні художники звертаються до метафоричних образів, щоб передати складні, неоднозначні емоції, не вдаючись до натуралізму.

Як і під впливом інших катаклізмів та трагедій в мистецтві виникають нові семантичні зв'язки та явища, так і війна накладає слід на структуру та мову митців. У живописі вже кліщованим стали сполучення та семантика кольорів – червоний символізує кров і агресію, чорний – трагічність і горе, а білий – надію.

Важливим мотивом візуальних мистецтв під час війни є образи руйнування. Втрата домівок часто зображується через образи зруйнованих мостів, обвуглених дерев або пустельних краєвидів.

Українські художники, такі як Андрій Єрмоленко і Дмитро Куліш, створюють роботи, які поєднують символізм і реалістичне зображення сучасних подій. Їхні роботи стають не лише свідченням часу, а й елементами культурного опору.

У ХХІ столітті технології розширили горизонти мистецтва, і тепер війна фіксується не лише на полотнах чи в текстах, а й у цифрових творах, інсталяціях та навіть віртуальній реальності.

Плакати, графіті та вуличне мистецтво

Протестне мистецтво має унікальну здатність впливати на маси, бо через силу емоційного послання воно здатне змінювати настрої суспільства, пробуджувати співчуття та мобілізувати до дії. Плакати, мурали, перформанси та цифрові кампанії об'єднують людей навколо ідеї спротиву, нагадуючи, що навіть у найтемніші часи мистецтво залишається голосом людяності. В Україні практично все мистецтво сміливо можна назвати протестним, особливо те, що створювалося під час Майданів (детальніше про це у Розділі 3) та війни.

Мистецтво як форма рефлексії та протесту має багатовимірну силу. Воно може осмислювати війну через символи й образи, надихати на опір і виявляти правду, яка приховується пропагандою, при чому, як з однієї сторони, так і з іншої.

Графіті та стріт-арт стали одним із найдемократичніших способів протесту проти війни. У ХХІ столітті протестне мистецтво розширюється завдяки

цифровим технологіям. Наприклад, роботи вуличного художника Бенксі часто містять антивоєнні послання, як-от його малюнки на стіні у Вифлеємі, що критикують ізраїльсько-палестинський конфлікт.

В Україні протестні твори митців, починаючи ще з 20-х років ХХ століття, від УНР і далі, аж до згаданого вже в цій магістерській роботі плакату Нікити Тітова, стали символами боротьби. Майже всі плакати поєднують простоту форми й глибину змісту, звертаються до почуттів солідарності, скорботи та надії.

Вуличне візуальне мистецтво набуло особливої популярності в Україні після 2014 року, коли Росія окупувала Крим і частину Донбасу. Мурали, створені в Києві, Харкові та Львові, розповідають історії героїзму, трагедій та надії. Подібні прояви мистецтва дозволяють мешканцям і туристам краще зрозуміти реалії війни через образи. Вуличні художники, такі як Гамлет Зіньківський створює свої роботи, щоб рефлексувати над темою війни на стінах будівель у Харкові, Києві та інших містах. Мурали з патріотичною символікою або зображенням героїв стали не лише прикрасою міського простору, а й елементом інформаційної боротьби. У багатьох містах України створюються мурали, що вшановують пам'ять загиблих або надихають на опір.

Безпрецедентним випадком вже під час повномасштабного вторгнення стало створення ряду муралів культовим всесвітньовідомим та одним з найдорожчих митців світу – Бенксі, які митець створив, як завжди інкогніто, й в Україні, під час війни (Додаток, №7).

Окремим важливим видом візуального мистецтва є плакат. Всім відомі завдяки своєму розтиражуванню і можливості публікуватися в соціальних мережах на рівні мемів роботи Нікити Тітова, Андрія Єрмоленка, навіть якщо глядач не знає імені автора.

Ще за декілька місяців до повномасштабного вторгнення, коли у грудні 2021 року український режисер Євген Лавренчук, автор даної магістерської роботи, з ініціативи Росії за політичними мотивами був затриманий в Італії, власне Нікіта Тітов створив лаконічний плакат, що зображає театральні куліси

з прапорами Італії та Росії, але суфлерську будку пофарбовану виключно у кольори російського прапору та написом «Free Lavrenchuk» (Додаток, №8).

Після визволення міст від окупації українські митці часто організують проєкти створення колективних муралів. Наприклад, у Бучі створення стінописів стало способом відновлення довіри та надії серед мешканців.

Фотографія

Фотомистецтво під час війни стає не лише засобом документування подій, але й потужним інструментом осмислення конфлікту, збереження пам'яті та формування суспільного дискурсу. Війна несе із собою руйнацію, страждання і виклики, які фотографи передають у своїх роботах, часто ризикуючи власним життям.

Історія воєнної фотографії починається з другої половини XIX століття, коли нова технологія фотографії стала інструментом для фіксації подій на фронті. Перший досвід документування через фотографію припадає на Кримську війну (1853-1856). Роджер Фентон вважається одним із перших воєнних фотографів. Власне його знімки з Кримської війни стали символами, хоча вони здебільшого були позбавлені безпосередньо батальних сцен чи насильства, зосереджуючись на побуті солдатів і пейзажах. У XX столітті фотожурналістика набрала обертів під час Першої та Другої світової війни. Роботи таких фотографів, як Роберт Капа, чия серія з висадки союзників у Нормандії («День Д») стали знаковими роботами в галузі воєнної фотографії, визначили новий підхід до відображення реалій війни (Додаток, №9).

У 1960-х фотографія стала важливим інструментом антивоєнного руху на фоні війни у В'єтнамі. Фото «Напалмова дівчинка» (Нік Ут) чи знімок Едді Адамса із моментом масових страт на вулицях Сайгона шокували світ і змінювали громадську думку (Додаток, №10). Роботи Джеймса Нахтвея, відомого своїми серіями з Близького Сходу, Руанди, Афганістану, Косово і Сирії, стали втіленням документального підходу до мистецтва фоторграфії. У

своїх роботах Нахтвей показує страждання жертв конфліктів і саму буденність насильства, яке, на жаль, стає нормою під час війни.

Російсько-українська війна, яка почалася у 2014 році і стала повномасштабною у 2022 році, стала важливим етапом для української воєнної фотографії. Українські фотографи, а також іноземні журналісти, фіксують події, які мають історичне значення і формують візуальний наратив цієї війни. Основними темами української воєнної фотографії є руйнування інфраструктури та міст – фото зруйнованих міст, таких як Буча, Ірпінь, Маріуполь, стали символами трагедії, яку переживає Україна, розповідають про масштаби руйнувань і наслідки агресії; людські історії – кадри, які показують емоції людей, сльози біженців, обійми після евакуації, волонтерів, які допомагають постраждалим тощо; героїзм українських військових – фото українських захисників, зроблені на фронті, відображають їх відвагу та незламність. Роботи таких фотографів, як Дмитро Муравський чи Костянтин і Влада Ліберови, присвячені не лише бойовим діям, а й повсякденному побуту солдатів.

Також українська фотографія стала важливим інструментом протидії російській пропаганді. Документальні свідчення воєнних злочинів, зафіксовані українськими та міжнародними фотографами, допомагають показати правду всьому світові. Роботи Євгена Малолетки, особливо серія з облоги Маріуполя, отримали міжнародне визнання, а його фото поранених у пологовому будинку стали одним із найсильніших свідчень жорстокості війни (Додаток, №11).

Ще одним яскравим та промовистим прикладом є український фотограф Олександр Гляделов, який документує життя людей, що постраждали у результаті воєнної агресії Росії. Його роботи сфокусовані на долях переселенців, ветеранів і звичайних цивільних (Додаток, №12).

Макс Левін був одним із найвідоміших фотографів, який фіксував події війни з 2014 року. У 2022 році він загинув під Києвом, виконуючи свою роботу фотохудожника. Його спадщина – це не лише візуальні документи війни, а й джерело натхнення для нових поколінь фотографів. Костянтин і Влада

Ліберови працюють на передовій, створюючи емоційно насичені серії про українських військових і мирне населення, яке страждає від війни (Додаток, №13).

Фотомистецтво під час війни завжди виконувало кілька важливих функцій: документування подій – фотографії стають історичними документами, які зберігають правду про війну для наступних поколінь; виклик емоцій – знімки з війни викликають співпереживання, пробуджують громадянську свідомість і закликають до дій; протидія дезінформації – документальні фото допомагають розвінчувати фейки та пропаганду; активізація міжнародної підтримки – через емоційно насичені кадри світ дізнається про події в Україні, що сприяє збільшенню гуманітарної та політичної підтримки. Самі фотографи під час війни стикаються із низкою викликів: ризик для життя – робота на передовій вимагає не лише професійних навичок, а й величезної мужності; етичні питання – важливо зберігати баланс між показом правди та повагою до людської гідності, особливо у зображенні смертей чи страждань; психологічне навантаження – свідчення жахів війни часто стає причиною емоційного вигорання чи посттравматичного стресу для фотографів.

Фотографії війни в Україні вже стали символами боротьби за свободу для цілого світу. Вони транслюються провідними медіа, беруть участь у виставках і міжнародних конкурсах, таких як World Press Photo. Кадри з України привертають увагу світової спільноти, нагадуючи про ціну свободи та необхідність підтримки. Фотомистецтво під час війни – це більше, ніж зображення реальності. Це потужний голос, який говорить про страждання, героїзм, надію та людяність у найтемніші часи. В Україні цей голос став невід’ємною частиною спротиву агресії, формування національної пам’яті та впливу на міжнародний контекст. Фотографи війни – це сучасні хроністи, які не лише документують події, але й допомагають нам краще розуміти сутність війни та людського духу в момент найсильнішого випробування. Їхня робота є важливою як для теперішнього, так і для майбутнього, залишаючи візуальну спадщину для наступних поколінь.

Цифрове мистецтво та віртуальна реальність

Українські дизайнери й ілюстратори активно використовують соціальні мережі для створення контенту, що, нарівні з конвенційними видами мистецтва, протистоять дезінформації. Плакати Нікити Тітова, цифрові ілюстрації Андрія Єрмоленка та меми української студії «Космос Табір» стали не лише способом донесення фактів, але й інструментом єдності та згуртованості аудиторії.

У цифрову епоху мистецтво адаптувалося до нових форматів комунікації, використовуючи віртуальну реальність (VR), доповнену реальність (AR) та соціальні медіа для донесення важливих повідомлень. Проект VR музею «War Up Close», створений українськими художниками для іноземної аудиторії, за допомогою сучасних технологій фіксує пошкодження, які чинить російський агресор. Кругові панорами у форматі 360° дають змогу відчувати себе на місцях руйнувань або пережити емоційний досвід біженців, що допомагає створити глибше розуміння конфлікту. В подібних проєктах окуляри віртуальної реальності максимально глибоко занурюють глядача в епіцентрі української трагедії (Додаток, №14).

У сучасному мистецтві рефлексія над війною часто відбувається через візуальні та мультимедійні форми. Інсталяції української художниці Марії Куликовської, створюють простори, де глядач може фізично й емоційно пережити досвід війни (Додаток, №15).

Сучасні мультимедійні проєкти відіграють важливу роль у боротьбі з пропагандою. Інтерактивні виставки презентують роботи українських митців у глобальному контексті, доносячи правду про конфлікт міжнародній аудиторії.

Деякі митці експериментують із форматом онлайн-інсталяцій і стрімів, які транслюють життя у зоні конфлікту. Наприклад, онлайн-виставка Арт-платформи «ІЗОЛЯЦІЯ» разом з американською платформою «Art A Time Like This», об'єднала роботи шести українських художників – Алевтину Кахідзе, Катерину Лісову, Антона Карюка, Дану Кавеліну, Олексу Манна та Сергія

Захарова, чії роботи були представлені у проєкті «Must Establish Reality: Ukrainian Artists under Siege».

Сучасні технології відкривають нові можливості для мистецтва, дозволяючи глядачам безпосередньо взаємодіяти з воєнною тематикою не тільки через візуальні, але й через акустичні чи тактильні образи.

Театр в умовах війни: еволюція форм і змістів

Театр завжди був чутливим інструментом, який відображав найглибші соціальні та політичні потрясіння. Війни як універсальне явище неодноразово ставали джерелом натхнення для драматургів, режисерів і акторів. Залежно від епохи та культурного контексту, театральна реакція на війни варіювалася від антивоєнної сатири до глибоких філософських роздумів про екзистенційні питання. У цьому розділі магістерської роботи аналізується, як війна впливала на світовий театр, від античності до сучасності, через різні форми, змісти й підходи.

- Античність: війна як тема трагедії

Війна вперше стала важливим елементом театрального мистецтва в античності. Давньогрецькі драматурги, такі як Есхіл, Софокл і Евріпід, заклали основи зображення воєнних конфліктів у літературі й театрі.

- Есхіл: гуманізація ворога. У п'єсі «Перси» (472 р. до н.е.) Есхіл розповідає про битву при Саламіні з точки зору переможених персів. Це стало першим прикладом театрального осмислення страждань «іншого», показуючи трагедію війни як загальнолюдську проблему.
- Евріпід: війна очима жінок. У «Троянках» Евріпід фокусувався на долі троянських жінок після падіння Трої. П'єса є антивоєнним маніфестом, де підкреслено жахливі наслідки війни для цивільного населення, особливо для жінок і дітей.

- Софокл: моральний конфлікт. У п'єсі «Антигона» конфлікт між державою і людською совістю, виражений через тему війни, має універсальне звучання, яке залишається актуальним і сьогодні.

Ці твори заклали традицію театрального осмислення війни як процесу, що не тільки формує політичні події, але й змінює моральні засади суспільства.

- **Середньовіччя: війна як божественний випробувальний інструмент**

У Середньовіччі, коли театр здебільшого мав релігійний та містеріальний характер, війна розглядалася через призму боротьби між добром і злом.

- Містерії та мораліте. Воєнні конфлікти зображалися алегорично, як частина боротьби між християнськими чеснотами і гріхом. Наприклад, у виставах про хрестові походи війна трактувалася як місія заради Божої справедливості.
- Тема апокаліпсису. У багатьох театральних постановках війна зображалася як знак кінця часів, заснований на біблійних пророцтвах. Цей підхід формував уявлення про війну як про випробування, що очищає душі людства.

Символізм та моральний підхід середньовічного театру створили платформу для майбутнього осмислення війни через питання моральної відповідальності.

- **Відродження та Новий час: війна як поле для роздумів про людські амбіції**

З добою Відродження театр отримав новий імпульс до аналізу людських пристрастей, що оточують воєнні конфлікти.

- Шекспір і війна. У п'єсах Вільяма Шекспіра, таких як «Генріх V» (як і у всіх «Хроніках» автора) і «Макбет», війна зображується як результат людських амбіцій, політичних інтриг та особистих конфліктів. У «Генріху V» автор показує, як політична пропаганда впливає на образ

війни, з одного боку звеличуючи героїзм, а з іншого – розкриваючи її криваву природу.

- Доба Просвітництва. У XVIII столітті драматурги, як-от Готхольд Лессінг і Фрідріх Шиллер, почали використовувати театр для аналізу зв'язків між війною, свободою і мораллю. Наприклад, у п'єсах Шиллера досліджувалася тема моральної дилеми в революційних війнах.
- Романтизм. Війна, особливо наполеонівські війни, надихнула митців на створення творів, які зображували як героїзм, так і трагічні наслідки конфліктів. У романтичному театрі війна часто розглядається через призму індивідуального досвіду солдатів.

- **XX століття: нові форми і стилі**

Масштабні війни XX століття змусили театр реагувати новими формами, які осмислювали катастрофічні наслідки конфліктів. Так Бертольт Брехт – один із найбільших театральних новаторів XX століття, створив епічний театр як спосіб критичного осмислення суспільних процесів. У своїй п'єсі «Матінка Кураж і її діти» Брехт показує, як війна руйнує життя окремих людей, але водночас стає інструментом збагачення для інших. Автор акцентує на моральному занепаді й розмиванні меж між добром і злом. Після Другої світової війни виник театр абсурду, який відображав відчуття екзистенційного хаосу у світі, що пережив глобальні катаклізми. Яскравим представником театру абсурду був драматург Ежен Іюнеско, чия п'єса «Носороги» аналізує вплив масових ідеологій на суспільство, використовуючи абсурдну форму для зображення людської деградації в умовах війни.

- **Сучасний театр: мультимедіа і документалізм**

У XXI столітті театр розширив свої кордони, включаючи нові технології й інтерактивні елементи.

- Політичний театр. У виставах на тему сучасних конфліктів, як-от війна в Іраку чи Сирії, наголошується на гуманітарних катастрофах, кризах біженців і посттравматичному синдромі.
- Мультимедійний театр. Використання доповненої реальності та інтерактивних технологій дозволяє створювати ефект присутності. Документальні постановки, що застосовують техніку «вербатім» (написання п'єси шляхом опитування визначеної групи люди з того чи іншого соціального прошарку) занурюють глядача у реальні події, змушуючи їх співпереживати учасникам конфліктів.

- **Український театр: рефлексія на війну**

Український театр активно реагує на війни, особливо на російське вторгнення 2022 року. Майже всі знакові драматурги та режисери країни звернулися до воєнної тематики: «Погані дороги» Наталки Ворожбит, «Хлібне перемир'я» Сергія Жадана, п'єси Павла Ар'є, вистави Стаса Жиркова, Максима Голенка, Тамари Трунової чи вистава «...І всі-всі-всі» (Maidan Story) Євгена Лавренчука (про цей проєкт – окремо та розлого в Розділі 3 даної магістерської роботи) та багато інших – у різних стилях та напрямках аналізують та рефлексують на тему війни в Україні на різних її етапах.

Як і інші види мистецтва, український театр став важливим інструментом осмислення війни, як на внутрішньому рівні, так і для міжнародної аудиторії. Театр у різні епохи використовувався як спосіб осмислення війни, її причин і наслідків для суспільства. Від античних трагедій до сучасних мультимедійних постановок, театр слугує дзеркалом людського досвіду війни. Сучасний театр, інтегруючи нові технології й форми, продовжує виконувати роль платформи для аналізу і критики конфліктів, акцентуючи увагу на гуманітарних аспектах та індивідуальних історіях.

1.3 Культурна дипломатія та уроки артменеджменту від Сунь Цзи

Як і всі країни світу, Україна завжди використовувала культуру як один із ключових елементів своєї дипломатії, але під час війни з Росією ця стратегія набула особливого значення. Недарма у 2024 році Міністерство культури України перейменувалося на Міністерство культури та стратегічних комунікацій, адже культурні комунікації виявилися найпріоритетнішим напрямом нашої діяльності. У сучасному глобалізованому світі культура є потужним інструментом для формування міжнародного іміджу країни, активізації підтримки та об'єднання світової спільноти. Культурна дипломатія України стала невід'ємною частиною боротьби за незалежність, допомагаючи донести правду про війну, руйнування та національну ідентичність. На моє переконання, попередні загарбницькі та руйнівні дії, що здійснювала Росія відносно Чечні, Грузії та інших країн проходили для агресора безкарно власне через невтручання у конфлікт світової еліти. А лідери інших країн не втручалися власне через неусвідомленість суб'єктності та культурної автономності цієї чи іншої країни: важко відстоювати права та самобутність незрозумілого для тебе народу. Натомість, коли ти елементарно посидів на тій чи іншій конференції з представником країни, скажімо, це Україна, побував на фестивалях та ретроспективах митців цієї країни, дізнався про історичні перипетії, побував в павільйоні цієї країни на цій чи іншій бієннале, читав книжки авторів з цієї країни, їв національну їжу, чув пісні, ти відстоюватимеш права цієї країни на самобутність, адже ти вже заінвестував в неї власну увагу та любов. Власне так і сталося у випадку України, на якій агресор Росія не змогла застосувати свої попередні стратегії та скрипти.

Вже з перших днів повномасштабного вторгнення стратегія культурної дипломатії України разом з наративами та розробкою позиціонування була чітко представлена Українським Інститутом під дирекцією Володимира Шейка та його команди. У 2023 році Український інститут став членом Мережі національних культурних інститутів ЄС (EUNIC). Це дозволяє інтегрувати

українські культурні ініціативи до європейських програм та підтримувати співпрацю з провідними культурними центрами.

Політика культурної дипломатії України зосереджена на кількох важливих напрямках:

- Поширення інформації про агресію Росії через культуру. За допомогою мистецтва, музики, літератури та кіно Україна показує світові, як війна впливає на суспільство, зокрема на творчих людей.
- Підтримка української культури за кордоном. Проведення виставок, фестивалів та інших заходів демонструє багатство й унікальність української спадщини.
- Залучення міжнародної спільноти до підтримки. Організація культурних подій допомагає зібрати кошти на гуманітарну допомогу, привернути увагу до проблем біженців та постраждалих.

Українські митці, культурні установи та дипломати організували низку потужних заходів, що стали символами культурного спротиву війні: в рамках днів української культури у Польщі, Чехії, Франції та інших країнах пройшли культурні заходи, які познайомили світ з українською літературою, традиціями та сучасним мистецтвом, постійні конференції, адвокаційні панелі та форуми, постійними гостями яких є українські митці – письменники Сергій Жадан, Оксана Забужко, Андрій Любка, Андрій Курков, композитори – Ілля Розумейко та Роман Григорів, актори – Римма Зюбіна, Євген Нищук, режисери Стас Жирков та Євген Лавренчук, культурні менеджери – Галина Григоренко та Олеся Островська-Люта та багато інших. Це допомагає людям з усього світу зрозуміти український контекст війни та культуру (Додаток, №16).

Усвідомлюючи, що мистецтво виконує функцію не лише донесення правди про війну, а й створення платформи для діалогу між культурами, а українські митці грають ключову роль у зміні сприйняття України на світовій арені, Український Інститут, Міністерство культури та інформаційної політики, а також посольства України в різних країнах світу, активно просувають та сприяють українським культурно-мистецьким заходам за кордоном, та

співпраці митців із міжнародними партнерами. Особливу роль відіграють також незалежні ініціативи митців та волонтерів, які часто організують виступи, аукціони чи благодійні події. Не можна не згадати окремо активістку Наталію Панченко, яка в Варшаві вже котрий рік поспіль організовує масові акції на підтримку України - марші подяки в Варшаві, де щорічно беруть участь понад 70 тис учасників, акції біля посольства Росії та на інших локаціях – все це робить її організація Stand With Ukraine (перша назва Euromaidan Warszawa).

Міжнародний форум культурної дипломатії: у 2022 році відбувся у Брюсселі, де обговорювали збереження ідентичності та культурної спадщини під час війни, роль культури у відновленні після конфліктів, а також презентували мультимедійну виставку «Листівки з України» про руйнування російською агресією, у 2023 році в Лондон захід був зосереджений на культурній дипломатії в умовах війни та співпраці з країнами Африки, Азії та Латинської Америки. Обговорювали технології VR і роль цифрових інструментів у дипломатії, а в 2024 році Київ організував даний форум із залученням експертів, щоб спланувати подальший розвиток міжнародної культурної співпраці.

У 2023 році запусився проєкт «Місяць культурної дипломатії України», кампанія якого залучила понад 50 країн, поширюючи інформацію про українську культуру через Вікіпедію різними мовами. Це сприяло поширенню правдивих відомостей про Україну в усьому світі.

Культурна дипломатія під час війни стала для України не лише інструментом зовнішньої політики, а й способом об'єднати суспільство навколо спільної мети. Завдяки культурі світ отримує можливість побачити справжню Україну – країну, яка бореться за свободу та гідність. Кожен культурний захід, виставка чи концерт — це крок до перемоги, адже вони зміцнюють міжнародну підтримку та допомагають формувати правдивий імідж України на світовій арені.

Уроки артменеджменту від Сунь Цзи

Коли мова заходить про війну, незалежно від часу та країни бойових дій, на думку спадає самий базовий, самий ґрунтовний та класичний текст про філософію, причини та тактики війни – це «Трактат про мистецтво війни» Сунь Цзи [34]. Видатний твір стародавнього Китаю, який протягом понад двох тисячоліть залишається джерелом знань про стратегію, лідерство та управління. Написаний у V столітті до нашої ери, цей текст має універсальне значення і застосовується не лише у воєнній сфері, а й у політиці, бізнесі, менеджменті, психології та навіть у мистецтві. Трактат авторства Сунь-Цзи, який складається з 13 розділів, пропонує не лише конкретні воєнні стратегії, а й принципи, які дозволяють уникати збройних конфліктів, зменшувати втрати та досягати перемог із мінімальними зусиллями. У даній магістерській роботі автор не міг уникнути згадки про цей базовий трактат, адже спільних з ним та темою даної роботи є два чинника – мистецтво та війна.

Сунь Цзи (Сунь У), автор трактату, був воєнним стратегом і полководцем в епоху Чуньцю, періоду нестабільності та конфліктів у стародавньому Китаї. Його філософія формувалася в умовах постійних міжусобиць, коли виживання держав залежало від мудрості їхніх правителів і військових командирів. Трактат був написаний як практичний посібник для керівників армій, де Сунь Цзи підкреслював, що війна є надзвичайно серйозним кроком, який має застосовуватися лише за крайньої необхідності. Його думки спиралися на конфуціанські та даоські принципи, такі як гармонія, виваженість і розуміння природи речей. Безумовно, на рівні з іншим античним базовим твором – «Поетикою» Аристотеля, даний трактат може стати й посібником для сучасних митців та арт-менеджерів.

Трактат містить низку принципів і стратегій, які стали основою воєнної та управлінської думки. Ось основні ідеї твору:

а) Війна – це останній засіб.

Сунь Цзи вважав, що найкраща війна — це та, якої вдалося уникнути. Він наголошував, що важливо уникати конфліктів через розумні дипломатичні рішення, оскільки перемога без битви є найвищим мистецтвом.

*«Найкращий полководець перемагає, не вступаючи в битву.
Найкраща армія долає ворога без кровопролиття».*

У сучасному арт-менеджменті, дані тези можна інтерпретувати як роботу з запереченнями як і потенційних клієнтів, так і грантових експертів, адже опис мистецького проєкту має вичерпно відобразити його суть, до того, як виникнуть в читача/споживача питання, тобто, «до початку війни».

b) Розвідка і знання про ворога

Один із ключових аспектів трактату – це акцент на знанні себе і свого супротивника. Сунь Цзи підкреслював, що успіх залежить від інформації про плани, силу, слабкості та наміри ворога.

«Якщо ти знаєш себе і знаєш ворога, ти не програєш у жодній битві».

Даний пункт ми, сучасні митці та артменеджери можемо інтерпретувати, як необхідність чіткого позиціонування як самого мистецького твору чи культурної інституції, так і авторів, що створюють мистецький продукт.

c) Гнучкість і адаптивність

Сунь Цзи наголошував, що успіх залежить від здатності полководця адаптуватися до обставин. Ніщо не може бути незмінним у війні; перемога досягається тими, хто вміє змінювати стратегії залежно від ситуації.

«Тактика має змінюватися так само, як вода змінює свою форму, залежно від ландшафту».

У сучасному артменеджменті – це мистецтво передбачити всі внутрішні та зовнішні ризики проєкту, побудувати стратегії та тактики вирішення передбачуваних та непередбачених обставин.

d) Сила і слабкість

Автор трактату приділяє увагу використанню слабкостей ворога. Він пропонує уникати прямого зіткнення з найсильнішою стороною супротивника та атакувати там, де він найменш захищений.

«Уникай сили ворога й атакуй його слабкість»

Це про актуальність культурного проєкту, коли варто зосередитися на сильних сторонах теми та мети проєкту.

е) Моральний дух

Одним із найважливіших елементів успіху Сунь Цзи вважав моральний стан війська. Він підкреслював важливість лідерства, довіри між командувачем і солдатами, а також підтримання дисципліни.

«Військо, яке має довіру до свого командира, завжди буде сильнішим за ворога, навіть якщо його кількість менша».

Це про довготривалість культурного проєкту та про його соціальне значення, інклюзивність та адаптивність не тільки по відношенню до глядачів, але й до учасників проєкту.

Структура трактату – ідеальний посібник для написання грантових заявок для сучасних артменеджерів! Твір поділений на 13 розділів, кожен із яких зосереджується на окремому аспекті воєнної стратегії.

- a) Планування війни. Аналіз причин та умов, які виправдовують ведення війни.
- b) Ведення воєнних дій. Як уникати затяжних конфліктів і зберігати ресурси.
- c) Стратегічна атака. Як досягати перемоги, знищуючи плани ворога, а не його армію.
- d) Позиції. Важливість розташування військ і використання ландшафту.
- e) Сила і слабкість. Як максимально використовувати сильні сторони своєї армії та слабкі сторони ворога.
- f) Маневрування. Гнучкість у розташуванні військ.
- g) Використання ресурсів. Ефективне управління людьми, провізією та зброєю.
- h) Варіації в тактиці. Як змінювати підходи відповідно до обставин.
- i) Похідні операції. Як долати перешкоди на шляху до мети.
- j) Терен. Вивчення типів ландшафту і його впливу на стратегію.
- k) Дев'ять ситуацій. Різні типи битв і як їх уникати чи використовувати.
- l) Використання вогню. Роль природних стихій у стратегії.
- m) Розвідка. Значення шпигунів та інформації про ворога.

Протягом століть трактат Сунь Цзи залишався актуальним у різних культурах і контекстах.

- a) Воєнна справа. Багато відомих полководців чи президентів, таких як Наполеон Бонапарт або Дуайт Ейзенхауер, зверталися до ідей Сунь Цзи під час планування кампаній.
- b) Бізнес і менеджмент. У сучасному світі трактат став важливим посібником для керівників, які застосовують принципи стратегії у вирішенні корпоративних завдань та в боротьбі з конкурентами. Психологія і спорт. Ідеї про адаптивність, дисципліну і моральний дух використовуються у спортивних тренуваннях і психологічній підготовці.

Сунь Цзи нагадує, що сила мудрості полягає в її здатності знаходити баланс між прагненнями і реальністю. Чи не є дана теза одним з головних гасел при створенні будь-якого культурного проєкту і в наш час? «Трактат про мистецтво війни» Сунь Цзи – не лише стародавній текст, а й практичний посібник, який навчає мистецтву стратегічного мислення, лідерства та досягнення гармонії в умовах конфлікту. Його ідеї залишаються актуальними, адже вони спираються на глибоке розуміння людської природи та фундаментальних законів життя. Цей твір є нагадуванням про те, що справжня перемога досягається не через силу, а через розум, виваженість і розуміння навколишнього світу.

Висновки до Розділу 1

Війна завжди залишала глибокий слід в історії людства, змінюючи соціальні, політичні та культурні реалії. У її хаосі руйнуються цілі цивілізації, зникають культури й ідентичності, але водночас, через загострення, виникають нові можливості для осмислення того, що відбувається. Мистецтво ніколи не трималося осторонь війни, перетворюючись на інструмент не лише документування, але й рефлексії, протесту та психологічної підтримки як для самого митця, так і для реципієнтів.

Сучасні конфлікти, пандемії та війни, довели, що мистецтво продовжує відігравати ключову роль у кризові часи. Воно не лише формує колективну пам'ять, але й стає засобом інформаційного спротиву, способом осмислення травм і платформою для глобального діалогу. Через твори художників, композиторів, режисерів, фотографів, письменників світ бачить і відчуває біль тих, хто перебуває у зоні конфлікту.

Особливо важливими є кілька функцій мистецтва в умовах війни:

- Документування подій: Митці стають літописцями, фіксуючи моменти, які можуть з часом бути втрачені у вирі історії.
- Осмислення реальності: Через метафори, символи й образи вони намагаються пояснити хаос і знайти сенс у страшних безглузвих подіях.
- Протест і боротьба: Мистецтво стає потужним інструментом антивоєнної критики, що здатна зрушити не тільки суспільну думку, але й вплинути на прийняття ключових рішень політиків.
- Терапія: Воно допомагає людям оговтатися від психологічних та навіть й фізичних травм і відновити психо-емоційну рівновагу.
- Комунікація: Через глобальні проєкти митці створюють міст між різними культурами, посилюючи ідеї толерантності, солідарності та емпатії у світі.

Війна завжди була сильним тригером для творчості митців. Вона змушує переосмислювати людську природу, цінність життя і сенс та резонанс страждань. Митці у різні епохи та культурах реагували на війну через власну призму досвіду і світогляду, що виливалося у створення літературних шедеврів, живопису, музики та кінематографічних творів.

Даний Розділ аналізував, як війна впливає на мистецькі висловлювання, якими засобами митці висловлюють своє ставлення до воєнних конфліктів, і які форми художнього осмислення обирають.

РОЗДІЛ 2

МУЗИЧНИЙ ТЕАТР: КУЛЬТУРНИЙ ФОРПОСТ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Вплив війни на функціонування музичних театрів

Музичний театр завжди був важливою складовою мистецького життя, інтегруючи музику, драму, танець і вокальне мистецтво у єдиний художній простір. Він не лише розважає, але й слугує потужним засобом суспільного впливу, здатним формувати національну ідентичність та історичну пам'ять.

Під час війни, яка триває в Україні з 2014 року і загострилася після повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році, музичний театр зазнав значних трансформацій: він опинився перед викликами збереження інфраструктури, адаптації до нових умов і виконання функції емоційної та культурної підтримки суспільства.

Зміна репертуару

З початком війни українські театри переосмислили репертуар, відмовившись від російського та радянського репертуару (чи то добровільно, як Львівська Національна опера, чи під тиском небайдужого суспільства, як то сталося з Одеською оперою) та приділяючи особливу увагу творам українських композиторів, які підсилюють патріотичні настрої та розповідають про боротьбу українців за свободу.

Музичні театри почали активно замовляти композиторам нові твори та звертатися вперше до матеріалів, створених українськими композиторами: «Коли цвіте папороть» Євгена Станковича та його ж «Псалми війни», «Тіні забутих предків» Олександра Родіна – у Львівській Національній Опері, балет «Доля» Юлії Гомельської та «Катерина» Олександра Родіна в Одеській Національній Опері, балет «Сойчине Крило» А. Кос-Анатольського в Київському академічному театрі опери та балету для дітей та юнацтва та інші.

Втрата традиційних локацій

В результаті ракетних атак багато театрів, не тільки музичних, але й драматичних, було зруйновано, частково або повністю. Багато театрів, як то Сумський театр через постійну загрозу прикордонної зони переїхали та грають свої вистави на майданчиках інших міст.

Повне руйнування Маріупольського театру стало символом трагедії не тільки для суто театральної спільноти, а й для всієї світової спільноти. Напис «ДЕТИ», який було розташовано перед театром став знаковим та об'єднав всі найбільші театру світу – власне такий напис у знак солідарності з Україною розташували перед своїми будівлями театри Польщі, Німеччини, Австрії, США та інших країн (Додаток, №17).

Попри пошкодження, Харківський Національний театр опери та балету імені М.В.Лисенка продовжує виступи у пристосованих приміщеннях, як новооблаштована Сцена-укриття.

Умови війни продиктували необхідність багатьом театрам адаптувати свою діяльність у нетипових для показу вистав приміщеннях - вистави проводяться у метрополітенах чи укриттях, створюючи унікальний формат «виживального театру».

Цифровізація театрального мистецтва

Цифрові технології стали важливим інструментом для збереження і популяризації мистецтва ще з часів пандемії. З моменту ж повномасштабного вторгнення, майже всі, навіть найбільш ретроградні театри, звернулися до цифровізації своїх вистав:

- **Онлайн-вистави.** Театри транслюють свої постановки через платформи YouTube та Zoom, що дозволяє залучати глядачів з різних куточків світу.
- **Створення архівів.** Багато театрів оцифровують свої вистави для майбутніх поколінь.

- **Інтерактивні формати.** Глядачі можуть брати участь у постановках через інтерактивні платформи, що додає новий вимір до театрального досвіду.

2.2 Роль музичного театру України в підтримці суспільства

- Збереження національної культури

Театр під час війни відіграє критично важливу роль у збереженні та популяризації української культури.

- **Відродження маловідомих творів.** Театри почали ставити забуті твори українських композиторів, наприклад, опери Бортнянського «Сокіл» та «Алкід» у Львівській Національній опері.
- **Популяризація української мови.** Оперні вистави, адаптовані чи перекладені українською мовою, допомагають закріплювати її роль як державної – яскравий приклад – підхід керівника Київського муніципального академічного театру для дітей та юнацтва Петра Качанова, який методично реалізує постановки опер західноєвропейського репертуару українською мовою, що викликає часто справедливую критику, адже не завжди досягає бажаного результату і з точки зору автентики та задуму композитора, і з точки зору зрозумілості української мови в оперній виставі на слух.

- Емоційна підтримка

Музичні театри стали осередками психологічної допомоги:

- **Терапевтичні вистави.** Театри розробляють програми для роботи з ветеранами та переселенцями, включаючи елементи музикотерапії. Прикладами можуть стати проєкти Рози Саркісян у Франківському Національному театрі, проєкти Театру Лесі у Львові чи згадані вже у Розділі 1 проєкти «Мистецтво лікує» в Театрі Корифеїв у Кропивницькому та «Театр Ветеранів» у Києві.

- **Дитячі вистави.** Для дітей, які пережили бомбардування, створюються інтерактивні вистави, які допомагають подолати стрес (Львівський Перший Театр та «Подорож маленького музиканта» в Одеській Національній Опері).

- **Волонтерська діяльність**

Багато музичних театрів долучаються до волонтерських ініціатив:

- Організація благодійних концертів для збору коштів на допомогу армії та переселенцям.
- Проведення вистав за кордоном для інформування про війну та привернення уваги до України.

Інтеграція українського театру у світовий контекст

Українські театри активно беруть участь у міжнародних фестивалях, привертаючи увагу до війни через мистецтво.

Флагманом та хедлайнером української опери залишається, парадоксальним чином недержавна формація Opera Aperta Іллі Разумейка та Романа Григоріва.

Opera Aperta – це сучасна оперна формація, яка стала яскравим феноменом у культурному житті України. Заснована групою ентузіастів, формація втілює ідеї експерименту, інновацій та антиколоніального підходу до оперного мистецтва. Її місія — переосмислення оперних традицій, популяризація української культури на глобальному рівні та створення нових форм і змістів, які резонують із сучасною аудиторією.

Назва формації «**Opera Aperta**» перекладається як «Відкрита опера» і відсилає до ідей італійського філософа Умберто Еко, який розглядав відкритий твір як такий, що запрошує до співтворення. Цей концепт ідеально відображає підхід формації до опери:

- **Відкритість до нового.** Opera Aperta переосмислює класичний жанр, додаючи елементи сучасної музики, театру, мультимедіа та перформансу.
- **Діалог із глядачем.** Формація прагне залучити до оперного мистецтва нову, для якої традиційна опера може здаватися далеким і статичним мистецтвом.
- **Антиколоніальність.** Opera Aperta ставить за мету відновлення української оперної спадщини, яка довгий час перебувала в тіні російського впливу, і створення нового контексту для української культури в світовому масштабі.

Однією з головних цілей формації є подолання колоніального спадку в українській культурі. Росія протягом століть використовувала мистецтво, зокрема оперу, як інструмент імперської експансії, маргіналізуючи українські здобутки.

Opera Aperta відкрито говорить про необхідність деколонізації оперного простору.

«Наша місія – показати світові справжню Україну через музику.

Українська опера – це не лише про минуле, це про наше сьогодні і майбутнє» – зазначають учасники формації.

Opera Aperta відзначається яскравими постановками, які поєднують традицію та інновацію. Найпотужніший меседж формації звучить у проєктах, що досліджують колоніальне минуле України та вплив імперських наративів на культуру – «ChornobylDorf», «Opera Lingua» та «Gaia».

Opera Aperta активно використовує сучасні технології, аби зробити оперу ближчою до сучасної аудиторії:

- **Мультимедіа.** Постановки поєднують музику з відеоартом, світловими шоу та інтерактивними інсталяціями.
- **Інтерактивність.** Глядачі нерідко стають учасниками вистав, розмиваючи межі між сценою і залом.

- **Експерименти з форматом.** Opera Aperta організовує виступи у незвичних просторах — від ангарів до відкритих майданчиків, щоб зруйнувати стереотипи про традиційну оперу.
- **Оголені тіла.** Майже в кожній виставі учасники (включно з композиторами Іллею Разумейком та Романом Григорівим) в якийсь момент опиняються повністю оголеними, що продовжує дослідження Антонена Арто та Єжи Гротовського.

Формація Opera Aperta відіграє важливу роль у формуванні сучасного українського культурного середовища: створює майданчик для самореалізації молодих композиторів, режисерів і виконавців, працює на міжнародному рівні, представляючи українське оперне мистецтво на фестивалях і конкурсах, сприяє відновленню культурної пам'яті та утвердженню української ідентичності через мистецтво.

«Opera Aperta – це виклик усталеним традиціям. Ми доводимо, що опера може бути динамічною, сучасною і здатною впливати на суспільство» – підкреслюють організатори.

Opera Aperta стала потужним голосом України на світовій сцені – в Роттердамі, Венеції, Берліні та Нью-Йорку. Її діяльність є свідченням того, що українська опера має не лише багату історію, а й блискуче майбутнє.

Музичний театр став інструментом культурної дипломатії, доносячи правду про війну до світової спільноти:

- **Документальні постановки.** Театри розповідають історії очевидців війни, використовуючи документальні тексти.
- **Гастролі за кордоном.** Українські трупи організовують виступи у США, Канаді, Німеччині та інших країнах.

Виклики та перспективи перед українським музичним театром майбутнього

- Відновлення інфраструктури

Очевидно, що відбудова зруйнованих театрів потребує часу та великих інвестицій:

- **Реконструкція будівель.** Театри у Харкові та Маріуполі вже отримали міжнародну підтримку для відновлення.
- **Сучасні технології.** У нових проєктах передбачено мобільні сцени та системи безпеки, як то у випадку згаданої вище Сцени-укриття в Харківському Національному театрі опери та балету.

- **Освіта нових митців**

- **Підтримка молодих талантів.** Університети мистецтв розробляють нові програми, спрямовані на розвиток креативного потенціалу молоді.
- **Стажування за кордоном.** Інтеграція українських студентів у міжнародні освітні програми сприяє їхньому професійному зростанню.

Яскравим прикладом та позитивним кейсом є співпраця Львівського університету мистецтв із Паризькою консерваторією, яка відкрила нові можливості для обміну досвідом.

2.3 Конференції мережі Opera Europa: як гламурний оперний, перенасичений колоніальним мистецтвом світ опери реагує на війну в Європі?

Зазначають профільні публіцистичні джерела [8], щопівроку годинники менеджерів найвпливовіших оперних театрів Європи звіряються під час традиційної конференції найбільшої профільної мережі – Opera Europa. Щоразу місцем проведення Конференції обирається інше місто: Відень, Будапешт, Братислава, Мальме, Копенгаген, Київ, Турин та інші.

Opera Europa: мережа, яка об'єднує оперний світ

Opera Europa – найбільша професійна мережа європейських оперних театрів та організацій, яка служить платформою для обміну досвідом, розробки

стратегій і координації міжнародних проєктів. Заснована в 2002 році, ця мережа об'єднує понад 200 членів із 40 країн, включаючи провідні театри, фестивалі та культурні інституції. Її діяльність спрямована на розвиток оперного мистецтва, підтримку інноваційних ініціатив та реагування на виклики сучасності.

Мережа створена для підтримки професійного розвитку оперних організацій та їх адаптації до нових умов. Її основні цілі включають:

- a) Обмін досвідом. Організація надає платформу для обговорення проблем, з якими стикається оперний сектор, включаючи фінансування, маркетинг, менеджмент і художні інновації.
- b) Освіта і тренінги. Opera Europa пропонує освітні програми для розвитку молодих фахівців у сфері опери, від режисерів і диригентів до адміністративного персоналу.
- c) Підтримка співпраці. Мережа сприяє створенню міжнародних проєктів, спільних постановок і фестивалів, які об'єднують митців з різних країн.
- d) Реакція на глобальні виклики. Opera Europa допомагає театрам пристосовуватися до змін у суспільстві, таких як цифровізація, пандемія COVID-19 та соціально-політичні кризи.

«Наша місія – об'єднати оперні інституції для зміцнення їхньої ролі у формуванні культурного життя Європи та світу», – зазначила Карен Стоун, очільниця Opera Europa [50].

- Діяльність і ключові напрямки мережі Opera Europa

Opera Europa організовує низку заходів, які спрямовані на професійний розвиток оперних організацій і створення нових можливостей для співпраці.

Конференції Opera Europa є основним майданчиком для обговорення актуальних питань у сфері опери.

Ці заходи об'єднують сотні учасників, включаючи керівників театрів, режисерів, музикантів і культурних менеджерів.

Opera Europa інвестує у майбутнє опери, організовуючи тренінги та програми для молодих професіоналів. Наприклад:

- Opera Management Course — програма для навчання молодих адміністраторів.
- Talent Development Initiative — підтримка молодих виконавців через майстер-класи та участь у міжнародних постановках.

- **Цифрові ініціативи**

Мережа активно підтримує цифровізацію у сфері опери. Це включає розвиток платформ для стрімінгу, створення цифрових архівів і впровадження мультимедійних елементів у вистави.

У рамках ініціативи OperaVision глядачі можуть безкоштовно дивитися трансляції оперних постановок із різних театрів Європи.

- **Антикризові програми**

У часи глобальних потрясінь Opera Europa демонструє здатність об'єднувати театри для подолання спільних проблем. Наприклад:

- Під час пандемії COVID-19 мережа допомагала театрам перейти на онлайн-формат і знаходити нові способи взаємодії з аудиторією.
- У відповідь на війну в Україні Opera Europa виключила російські оперні театри зі своїх списків та організувала підтримку для українських митців.

- **Роль Opera Europa у сучасній культурній політиці**

Opera Europa має вагомий вплив на формування культурної політики Європи, сприяючи зміцненню зв'язків між країнами та створенню єдиного культурного простору.

- **Збереження культурної спадщини.** Мережа активно працює над збереженням оперної спадщини, підтримуючи реконструкцію рідкісних опер і дослідження історичних текстів.

- **Підтримка національної ідентичності.** Opera Euroра допомагає театрам зберігати свою унікальність, водночас інтегруючись у європейський контекст.

Особливу роль у цьому процесі відіграє Україна, яка через складну політичну ситуацію отримала платформу для представлення своєї культури на міжнародному рівні.

«Ми бачимо, як українські театри розповідають свої історії через музику. Це важливо не лише для України, а й для всієї Європи», – зазначила членкиня мережі Лаура Берман [55].

- **Opera Euroра і український контекст**

Україна є важливим учасником Opera Euroра, особливо після початку російської агресії у 2014 році. Українські театри, такі як Київська опера, Львівська національна опера та Одеський оперний театр, активно співпрацюють із мережею.

- **Конференція у Києві**

У 2017 році Київ став місцем проведення однієї з конференцій Opera Euroра. Захід став важливим етапом у презентації української культури міжнародній аудиторії.

- **Підтримка українських митців**

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну Opera Euroра підтримує українських музикантів і театри:

- Організація благодійних концертів для збору коштів.
- Сприяння участі українських митців у міжнародних проєктах.
- Інтеграція української музики у програми європейських театрів.

- **Вплив Opera Euroра на майбутнє опери**

Opera Euroра стала не лише платформою для співпраці, а й важливим фактором, що формує майбутнє оперного мистецтва. Завдяки її ініціативам опера виходить за межі традиційних рамок, стаючи доступною для ширшої аудиторії.

Основні тенденції, які підтримує мережа:

- **Інклюзивність.** Opera Europa працює над тим, щоб опера стала доступнішою для людей різного віку, національностей і соціальних груп.
- **Сучасність.** Впровадження нових технологій, таких як VR і AR, дозволяє опері залишатися актуальною.
- **Екологічність.** Мережа підтримує сталий розвиток театрів, включаючи зменшення викидів CO₂ і використання екологічних матеріалів у постановках.

Opera Europa – це більше, ніж мережа оперних театрів. Це простір, який об'єднує мистецтво, інновації та культурну дипломатію. Її діяльність допомагає зберігати традиції, адаптуватися до сучасних викликів і відкривати нові горизонти для оперного мистецтва.

Для України участь у цій мережі є важливою можливістю представити свій багатий культурний спадок і утвердити себе як невід'ємну частину європейського мистецького простору. Opera Europa продовжує будувати містки між традицією та майбутнім, доводячи, що опера – це мистецтво, яке завжди знайде свого глядача.

- Тематика і тези конференцій Opera Europa

Традиційно, Opera Europa обирає для кожної конференції своє окреме гасло, що окреслює проблематику та тему, власне у Відні це були «Аудиторії».

Сучасний оперний менеджмент, як і актуальне мистецтво загалом, хоче бути людяноорієнтованим та суб'єктноорієнтованим, знати свою аудиторію та портрет свого споживача, хоче сталості та тяглості взаємовідносин з ним, глядачем, користуючись терміном Карла Сьюелла (Sewell Carl), мати «клієнтів на все життя» [58, с.1]. Ось тільки під словом «життя», як з'ясувалося, представники різних країн розуміють далеко не одне й те саме...

Часто на дискусійних панелях Opera Europa лунає словосполучення «економічна криза», хтось навіть спромігся вербалізувати продовження – «...що

спровокована війною в Україні», але ніхто і ніколи не наважився назвати першопричину «економічної» (а, насправді – глобальної, людської) кризи.

Медицина термінологія розрізняє два поняття: симптом [40] та етіологія [41]. Симптом – там де болить, етіологія – першопричина виникнення хвороби. Працювати з болючим симптомом – марна справа: при його знеболенні створюється лише тимчасова ілюзія полегшення, адже джерело проблеми продовжує свою чорну справу. Але достатньо діагностувати етіологію та провести терапевтичні, а, при необхідності, й хірургічні заходи, як вирішиться проблема і з самою етіологією, і з болючим симптомом.

Україна – симптом на тілі відносно здорової Європи, Росія – етіологія. І логічним питанням мало би стати не «що нам робити з Україною», а «як найрадикальнішим, хірургічним чином обрізати Росію від всіх культурних процесів».

Треба віддати належне: з моменту повномасштабного вторгнення мережа Opera Europa виключила всіх представників країни-агресора, як юридичних (оперні театри), так і фізичних. Жодного представника терористичної РФ серед 460 учасників не було з моменту 24.02.2022 року. Дуже комфортно, зі слів представників українських делегацій, не обирати відповідних місць під час дискусій та візаві на кава-брейках та прийомах! Така безкомпромісна позиція – заслуга очільниці мережі, Карен Стоун і всієї її команди.

Разом з тим варто визнати: більшість керівників оперних театрів Європи мають надто помірковану та надто обережну позицію щодо кенселінгу російського репертуару та російських виконавців.

Чому?

Опера – імперське мистецтво а priori. Опера завжди була мистецтвом великих монархів, великих імператорів та великих комуністів. Опера вимагає великого фінансування. Вона вимагає першокласних оркестрів, виконавців та творців. Зі зміною часів, імперський код опери не змінився. Сьогоднішня гламурність опери – фантик, в який загортає її сучасний арт-ринок і вона, опера, у всі часи буде нести собою цей імперський код і цілком та повністю

конституціюватися, регулюватися та окреслюватися Державою у платонівському сенсі цього слова. Спроби опери бути актуальною відносно політичних ситуацій в світі – лише священні присідання. Спроби її політичної актуалізації свідчать про безсилля імперської сутності опери і неможливості триматися цінностей високого мистецтва і, разом з тим, відповідати кон'юктурі арт-ринку. Можливо, варто змиритися з тим, що опера не така рухлива, як драматичний чи постдраматичний театр або соцмережі чи ЗМІ, що негайно та миттєво реагують на зміни у світі та на всілякі турбулентності.

Нормальна європейська логіка говорить: неможливо зробити політично актуальним віденський собор Святого Стефана чи ту саму картину Яна Вермера, що висить у музеї Відня. Їх можливо тільки заліпити актуальними афішками чи гаслами, що непристойно.

Нормальна цивілізована логіка говорить: той заряд та потенціал, що закладений класикою, орієнтований не на політику і не на війну, він орієнтований на людяність. Імперськість опери робить її виключно елітарною. Намагатися через кенселінг одного репертуару чи виконавців і обрання пріоритету просування іншого не змінить сутності опери.

Нормальна західна свідомість пам'ятає: опера кланова. На порожньому місці нічого не виникне. Оперне мистецтво передбачає естафету поколінь і трагедією великого мистецтва є втрата наступності. Італійська традиція, німецька чи французька – це лінії шкіл, які помирають, коли перериваються. Для того достатньо всього-навсього одного покоління. Теми опер (оперні лібрето) можуть бути актуальними та проактивними, але і це не впливає на сутність опери.

Все це є непохитними стейтментами майже всіх лідерів світових оперних домів, в т.ч. й учасників та учасниць Конференції Opera Europa.

Інтенданти оперних театрів Європи ще до кінця не усвідомили сутності та наслідків культурної експансії зі сторони Росії. Протягом кількох століть ця держава влаштовувала знищення цілих народів та поглинала країни, займалася геноцидами та репресіями, але лейблом її й до сих пір залишається опера та

балет, тобто максимально непобутові види мистецтва, що слугували та продовжують слугувати виправдуванням всього вищесказаного, саме завдяки неможливості вписання в них політичного меседжу. «Це ненормально, коли через злочинні дії політиків мають скасовуватись Чайковський чи Пушкін», – стверджують лідери оперних театрів Європи, в тому числі – й інтендант Метрополітен Опера Пітер Гелб [61]. І увесь цинічно продуманий та свідомий план російської політики саме й будується на цій логіці. Ця логіка абсолютна вірна: так, це ненормально!

Але також ненормальним є те, що у небі над європейською країною летить щоденно десятки ракет, метою яких є вбивство людей - дітей, жінок, чоловіків. Цей перекося нормальності, який вчинила Росія, не може супроводжуватися прийнятою поколіннями європейців культурною нормальністю. Як казав персонаж п'єси Гомбровича: «я – нормальний, але не можу бути до кінця нормальним, коли хтось інший є аномальним» [46, с.244]. Сьогоднішня нормальність перебита Росією, як у блендері.

Європейські культурні лідери ще не збагнули, що вся політична пропаганда Росії (не тільки внутрішня, але і зовнішня) побудована на небезпечній підміні понять комплексами. Тому що тільки на рівні комплексів одержимість невиліковна. Одержимість сліпою ненавистю (Вони) та сліпою любов'ю (Ми).

Чого може боятися захід насправді? Якщо вірити великому віденцю Фройдю та його послідовникам, що головною причиною депресії є втрата улюбленого об'єкту, то в результаті російської війни в Україні жителі цивілізованого західного світу ризикують втратити дуже важливий для них об'єкт: затишну та звичну довоєнну Європу. І весь їх страх не в економічних турбулентностях чи викликах, а, навпаки, в статиці теплої ванни стагнації, в неминучій, демотивуючій депресії.

Що варто робити українцям? Не варто вимагати від генеральних менеджерів та інтендантів європейських оперних театрів щомиті бути з Україною та вести нашу політику при формуванні репертуарів чи підписанні

(добре, що все менше того) контрактів з представниками країни-агресора, це їх рано чи пізно втомить. Варто, на мій погляд, робити своє, самим чітко триматися визначених ще у лютому-березні 2022 року політик, які блискуче сформулював Український Інститут та безкомпромісність яких підхопив наш Мінкульт. Варто пам'ятати, що не існує «мистецтва загалом», існують тільки конкретні імена майстрів, геніальних особистостей, творчістю яких і оцінюється та розуміється те, що називається високим національним мистецтвом, у нашому випадку, українським мистецтвом.

Є конкретні ініціативи формації Opera Bridge Ukraine, що взялася за оцифровку та редакцію українських оперних шедеврів, партитури яких ніколи не були видані; варто пишатися та підтримувати невтомну роботу Open Opera Ukraine, що реанімують та популяризують через виконання не тільки загублені українські твори партесного співу, але й роблять інтеграційні освітні проекти, наприклад, їх аматорський хор БАХ, а також є бодай не єдиними, хто виконує в нас бароковий оперний репертуар; пошани варта й репертуарна політика Василя Вовкуна у Львівській опері [8], де з'явився балет «Тіні забутих предків», а до того — твори Станковича та Бортнянського. Не можу окремо не виділити вдалі ініціативи Галини Григоренко, що як очільниця Держмистецтв, а потім, у якості заступниці міністра культури реалізувала для промоції українського оперного мистецтва у світі.

Хоча й не були на Конференції присутні представники формації Opera Aperta, але не можу окремим рядком не сказати й про них. Бодай найпотужніший антиколоніальний меседж в сучасній українській опері належить саме їм. І світ чує найкраще саме їх, незалежну формацію, що, погодьтеся, має поставити питання раціональності розподілу державного бюджету серед напівсплячих національних оперних театрів, які ігнорують і подібні надважливі заходи, як конференція Opera Europa, так і запити на продвинутий та актуальний продукт внутрішнім, українським реципієнтом.

Не варто вірити в широке розуміння українських проблем лідерами європейських культурних інституцій, якими є в т.ч. й оперні театри. Поки вони,

хоч частково, не стали проблемами їхніми, вони залишатимуться суто нашими. Варто вчитися та пробувати запаковувати наші меседжі, цінності та розуміння таким чином, щоб вони були зрозумілими та вигідними для наших європейських партнерів. Вірю в можливість такого підходу та вірю в єдиний формат партнерства: взаємовигідний win-win.

Висновки до розділу 2

Музичний театр в умовах війни в Україні виконує функцію не лише культурного простору, а й потужного інструменту збереження національної ідентичності, підтримки суспільства і поширення правди про війну у світі.

Попри небезпеку та навіть руйнування, українські театри демонструють стійкість і здатність до адаптації, використовуючи нові технології, створюючи патріотичні твори і залучаючи міжнародну підтримку. Перспективи музичного театру в Україні залежать від збереження культурної спадщини, інтеграції у світовий контекст і виховання нових поколінь митців, які нестимуть національну культуру у майбутнє.

Опера в умовах сучасного світу стикається з викликами, що стосуються не лише естетики, але й етики. Конференції Opera Europa демонструють, що світова спільнота готова обговорювати складні питання, але часто уникає радикальних рішень. Україна має унікальну можливість вплинути на цю дискусію, представивши свій культурний досвід як цінний і необхідний для збереження людяності в умовах кризи.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНА РОБОТА:

АВТОРСЬКІ ПРОЄКТИ ЗДОБУВАЧА В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1 «Золотий обруч» Бориса Лятошинського: Українська оперна спадщина на OperaVision

Відразу після повномасштабного вторгнення 2022 року, світова оперна спільнота замислилася над підтримкою України не тільки в гуманітарному чи воєнному сенсі, але й в культурному. Дуже потужну позицію зайняли власне лідери оперної сфери. Так виникла ідея у керівництва найбільшого майданчику трансляції оперних вистав в світі – OperaVision, що належить власне до мережі Opera Europa, про яку йшла мова в Розділі 2 даної роботи.

У якості матеріалу було обрана культова опера Бориса Лятошинського «Золотий обруч» за мотивами повісті «Захар Беркут» Івана Франка. Борис Лятошинський – один із найвпливовіших українських композиторів ХХ століття, чия творчість поєднує національні мотиви та модерністські тенденції. У 1930-х роках, але до початку розквіту сталінського тиску на митців, він створив оперу «Золотий обруч» за мотивами повісті Івана Франка «Захар Беркут».

Твір мав складну долю: радянська цензура заборонила оригінальну версію через її яскраво виражений національний характер і ідею боротьби проти поневолення. Лише після змін у лібрето і внесення радянських ідеологічних правок опера отримала дозвіл на постановку. Проте навіть у модифікованій формі вона зберегла свою силу та драматичний характер, що робить її однією з ключових опер українського репертуару.

Ось як проанонсувало подію Суспільне радіо: «25 жовтня на стрімінговій платформі Opera Vision відбулася прем'єра опери “Золотий обруч” українського композитора Бориса Лятошинського. Робота написана за мотивами повісті Івана Франка “Захар Беркут”».

“Золотий обруч” – це перша опера Бориса Лятошинського, написана на лібрето Яківа Мамонтіва за мотивами повісті “Захара Беркута”. Прем’єра відбулася у 1930 році в трьох оперних театрах і під трьома різними назвами: Одеса – “Захар Беркут”, Київ – “Беркути” та у Харкові – “Золотий Обруч”.

Довгий час оперу вилучали з репертуару театрів, і лише 1970 році відбулася постановка другої редакції опери на сцені Львівського театру опери та балету. А втретє “Золотий обруч” прозвучав у 1989 році на сцені Національної опери в Києві» [10].

Лібрето опери базується на повісті Івана Франка, яка розповідає про боротьбу громади карпатського села з монгольськими завойовниками у XIII столітті. Головний герой, Захар Беркут, очолює опір ворогові, підкреслюючи важливість єдності, свободи та збереження національної ідентичності.

Опера досліджує:

- Конфлікт між громадськими інтересами та особистими емоціями.
- Цінність колективного духу перед обличчям небезпеки.
- Ідею жертви заради вищої мети.

Б. Лятошинський у своїй музиці передав глибину українського фольклору, використовуючи народні мелодії, а також експериментальні техніки гармонії, що додають твору модерністського характеру.

Суть нового проєкту полягала у тому, що найпровідніші, найвідоміші оперні дома світу зроблять в себе на базі та власними силами фрагмент опери «Золотий обруч», українською мовою, здійснять відеозапис цього фрагменту, після чого всі фрагменти змонтуються в один спільний фільм. До проєкту долучилися Польська Національна Опера, Римська Опера, Фінська Національна Опера, Оперні трупи з Лос-Анджелесу, Нью-Йорку та Львівська Національна опера.

У якості режисера фрагменту що робила Польська Національна Опера виступив власне автор даної магістерської роботи - Євген Лавренчук (Додаток, №18). Фінальний продукт, як і було задумано з самого початку був показаний в

прямому етері на Всесвітній День Опери на каналі OperaVision. Таким чином про українську оперу дізналися десятки тисяч глядачів.

Оперний проєкт «Золотий обруч» Бориса Лятошинського, представлений на платформі OperaVision, став важливим кроком у популяризації української оперної культури у світі. Унікальний оперний твір, яким є «Золотий обруч» Лятошинського, створений у 1930-х роках, втілює дух української ідентичності, досліджує глибинні філософські питання та демонструє силу національного мистецтва. Завдяки трансляції на міжнародній платформі, ця опера стала доступною широкій аудиторії, відкриваючи нові горизонти для української культури.

Таким чином платформа OperaVision, яка є провідним ресурсом для трансляції оперних вистав з усього світу, стала важливим майданчиком для популяризації української музики. Опера «Золотий Обруч» отримала нове життя завдяки даному міжнародному проєкту.

Сучасна постановка, та ще й онлайн, змогла, тим не менш, зберегти глибокий зв'язок із національною традицією, додаючи сучасні театральні засоби:

- **Сценографія.** Поєднання історичних елементів із мінімалістичними декораціями створює символічний простір.
- **Костюми.** Майже всі команди, що ставили фрагменти опери в себе на базах в рамках проєкту OperaVision, відмовилися від традиційних українських костюмів, застосовуючи офісні костюми чи сучасні мілітарі-елементи. Можна було б припустити, що традиційних українських костюмів просто не знайшлося в Фінляндії чи Римі, але до осучаснення та мінімалізму вдалася й команда Львівської Національної опери, вдягнувши хор Тухольців в офісні костюми (Додаток, №18). Разом з тим, варто зазначити, що маніфестація і декларація підтримки України в актуальній ситуації стала для команд, що взяли участь в даному проєкті важливішим, ніж намір реалізувати власне дану оперу на дану тему.

Власне тому, більшість колективів на знак солідарності з Україною використав в костюмах лаконічні жовто-блакитні стрічки.

«Це не лише музика, це розповідь про народ, його силу та стійкість. Завдяки цій постановці світ може побачити справжню Україну», – відзначила кураторка проєкту Елла Мерчант [48].

Трансляція опери на OperaVision зробила цей твір доступним для десятків глядачів по всьому світу.

У час, коли Україна бореться за свою свободу, опера «Золотий обруч» виявився потужним символом. Ідеї, закладені в опері, резонують із сучасними подіями, нагадуючи про важливість єдності та збереження культурного коріння.

Проєкт демонструє, що українське оперне мистецтво може бути конкурентоспроможним на міжнародній сцені. Високий рівень постановки та виконання підтверджують, що Україна є важливою частиною світової культурної спільноти.

- Відгуки та резонанс

Опера «Золотий обруч» отримала схвальні відгуки як від глядачів, так і від критиків. Так видання *Opera Magazine* зазначило: «Ця постановка – вікно в українську душу, яка поєднує традицію та сучасність» [56], глядачі, які подивилися трансляцію, ділилися враженнями про неймовірну силу музики та важливість історичного нарративу, а експерти підкреслили, що трансляція на OperaVision є значним кроком для міжнародної інтеграції українського оперного мистецтва.

- Перспективи проєкту

Проєкт «Золотий обруч» демонструє, як можна переосмислювати національну спадщину, роблячи її актуальною для сучасної аудиторії. Подальші кроки у розвитку проєкту можуть включати: постановки повноцінної вистави на сценах України, наприклад, Львівської національної опери, турне з

постановкою європейськими театрами, запис аудіо- та відеOVERSII опери для збереження її в архіві, подальшу інтеграцію українських оперних творів на міжнародні платформи.

Проект «Золотий обруч» Бориса Лятошинського на OperaVision став важливою подією для української культури. Він не лише підкреслив глибину та багатство української опери, а й зробив її доступною для світової аудиторії.

Ось що написало про дану подію фахове видання «The Claquers»: «У постановці масштабного проекту взяли участь оперні театри та навчальні заклади з семи міст світу – Teatro dell’Opera di Roma (Рим), Teatr Wielki – Opera Narodowa (Варшава), Finnish National Opera (Гельсінкі), Royal College of Music (Лондон), Львівська Національна Опера, San Francisco Opera (Сан-Франциско), Shenandoah University (Вінчестер) – які записали окремі сцени з опери. Виконавцями від Львівської національної опери виступили: Тарас Бережанський (Захар Беркут), хор Львівської національної опери, Вадим Яценко (хормейстер), Мар’яна Русак (концертмейстерка). Також український режисер Євген Лавренчук очолив підготовку фрагментів твору в Opera Narodowa у Варшаві» [27].

Проект «Золотий обруч» – яскравий приклад того, як національне мистецтво може служити мостом між традицією та сучасністю, відкриваючи Україну для світу. Даний проєкт є ще одним підтвердженням того, що українська культура має що сказати світу, а її голос вартий того, щоб бути почутим.

3.2 Постановка Євгена Лавренчука вистави «Перед волею» в Театрі Корифеїв

Постановка «Перед волею» у виконанні артистів Театру Корифеїв в режисурі Євгена Лавренчука стала знаковою подією для сучасного українського театру. Ця вистава – не просто інтерпретація класичної української драматургії – Марка Кропивницького, а сміливий художній експеримент, який досліджує теми свободи, ідентичності та внутрішньої

боротьби. Поєднуючи новаторські театральні прийоми із традиціями української сцени, автори вистави створили твір, який став актуальним відгуком на виклики нашого часу.

«Перед волею» – це вистава, створена за мотивами забороненою п'єси Марка Кропивницького, одного з корифеїв національної сцени. Автори сучасної постановки не лише відновили драматургію минулого, а й переосмислили її, додаючи сучасного звучання.

Ось як описує виставу офіційний сайт Театру Корифеїв: «Дійство вистави відбувається в укритті Азовсталі.

Є три виміри: перший – реальний, основний, в якому знаходиться головний герой Юрко. Він в комі на лікарняному ліжку. В якийсь момент його свідомість починає транслювати марення на основі п'єси “Перед волею”. Тобто театральний всесвіт Марка Кропивницького йому мариться, він бачить цих персонажів... І Юрко настільки глибоко заблукав у підсвідомості (другий вимір), що закохався в образ Орисі (дочка пана). Орися вагітніє і народжує дитя – як вищу ступінь людських стосунків. Але Юрко і не бачить цю дитину, і Орисю після пологів теж, хоч і намагається.

В першому вимірі стан Юрка погіршується, і згодом для нього відкривається третя площина – потойбіччя. Тобто він на межі життя і смерті. Символ, який використовується для того, щоб передати цю площину – річка Стікс. Тут Юрко зустрічає схожі образи, що і в театральному вимірі, але вони спотворені, інакші, розмовляють неживою мовою.

Підсвідомість Юрка заплуталась, різні світи переплелися. В реальному - він не приходить до тями, фізично його тіло бореться за життя, в своїй уяві - йде боротьба за волю та щастя!

В реальному світі, разом з Юрком в реанімації, – дівчина, яка стала основою для Орисі, в його маренні. І вона помирає . Юрко не може прийти до розуму, тримаючись за події у сні, і не може змиритися зі смертю коханої.

Юрко не помирає, але пережите залишило відбиток на ментальному здоров'ї юнака.

Також в укритті є жінка, як символ материнства, вона ж постає у маренні Юрка покійною матір'ю Орісі. Вона втілення такої любові як ... агапе.

Чарлз Пірс у своїй філософській системі стверджував, що агапе є енергією створення еволюції в природі. Тобто тут все між собою пов'язане... вона матір, яка приймає всіх і все, її дочка народжує результат кохання – дитину....

Питання життя і його продовження, так само як і волі, показано в реальності, маренні, уяві. Але конкретно не нав'язано режисером якоїсь істини або конкретного власного переконання щодо питання свободи, і це правильно, бо в кожного глядача є можливість самому для себе визначити, що для нього воля?..

Кропивницький написав драму...» [24]

Як режисер, автор пропонованої магістерської роботи так коментує свій задум: «З перших рядків я закохався і зрозумів п'єсу Марка Кропивницького “Перед волею” і дуже швидко “побачив” всю виставу у своїй уяві, не дивлячись на те, що вона складна, багатогранна і “фактурна”. Я відразу знав, що в постановці будуть балерини, відверті сцени, особлива музика геніального Валентина Сильвестрова і тема трагедії “Азовсталі”. Буде неодноразово звучати тема самотності, розкриватиметься тема свободи і звучатиме голос світових філософів ХХ століття. Тема п'єси і вистави “Перед волею” дуже суголосна із сьогоденням, вона не про кріпацтво і кріпаків – вона про нас сьогоденних, де ми вкотре виборюємо свою волю і свободу», – розповідає Євген Лавренчук. Як зазначає режисер, вистава увібрала в себе весь біль та роздуми, всю енергію любові та надії на світлу перемогу режисера та всього акторського складу Театру Корифеїв» [24].

Важливим фактором та чинником є те, що вистава була поставлена власне в Театрі Корифеїв – унікальному культурному просторі, який береже спадщину українського театру, водночас відкриваючи нові горизонти для експериментів. Ось як про важливість постановки власне в місті, що носить назву імені автора п'єси, написала в «Українській правді» відома театрознавиця Ольга Стельмашевська: «Кропивницький міг би давно стати місцем театрального

туризму. Колишній Кіровоград, що отримав свою українську назву завдяки засновнику “Театру корифеїв” Маркові Кропивницькому, і досі зберігає пам’ять про перших зірок українського театру: Марію Заньковецьку, Івана Карпенка-Карого, Михайла Старицького, Миколу Лисенка та багатьох інших. Та й самій відновленій будівлі обласного театру та його оснащенню міг би позаздрити будь-який інший. У 2012 році на його реставрацію витратили 151,65 млн грн, роботи здійснювала будівельна компанія колишнього голови міськвиконкому Миколи Москаленка. Проте досі цей театр залишався на узбіччі театральних процесів в Україні. Аж поки тут 29 червня не відбулась прем’єра за твором Кропивницького “Перед волею”. Ставив відомий оперний режисер Євген Лавренчук, який після спроби російської влади переслідувати його в Італії, повернувся в Україну. Це могло би бути початком повернення “Театру корифеїв” на театральну мапу України» [33].

Постановка співпала з періодом директорства в Театрі Корифеїв автора даної магістерської роботи, який виступив і режисером вистави «Перед волею». Даний факт наголошується не дарма: на моє переконання, в реаліях сучасного українського театру, справжнього успіху можна досягнути виключно при повній синергії творчості, продюсінгу та піару. Власне поєднання посад директора, художнього керівника та режисера дає ту виключну можливість. Такий ефект мав місце бути при директорстві Стаса Жиркова в театрі «На лівому березі Дніпра», теперішнього директорства та художнього керівництва Максимом Голенком в Театрі ім.М.Заньковецької та поєднання керівної та креативної посади Василем Вовкуном в Львівській Національній Опері.

Тема свободи стала ключовою ідеєю вистави «Перед волею». Вистава досліджує поняття свободи у різних її проявах – політичному, соціальному та внутрішньому.

- **Політична свобода.** Постановка нагадує про боротьбу за незалежність і національну гідність, актуальну для українського суспільства.

- **Соціальна свобода.** Вистава торкається теми соціальної несправедливості, ставлячи питання про те, чи можливо звільнитися від суспільних упереджень і нерівності.
- **Внутрішня свобода.** Режисер акцентує увагу на боротьбі людини із самим собою, намагаючись відповісти на питання, що означає бути по-справжньому вільним.

«Свобода починається з розуміння себе. І саме ця боротьба за внутрішню гармонію стає основним двигуном дії в “Перед волею”»,
— зазначив Євген Лавренчук в одному зі своїх інтерв'ю.

- **Сценографія та художній підхід**

Один із найсильніших аспектів постановки – це її візуальна складова. Постановочна група активно використовує сучасні технології, символізм і мінімалізм, щоб передати глибину емоцій і сенсів.

- **Сценографія.** Простір сцени побудований у вигляді підземелля Азов Сталі. Простота декорацій компенсується їх багатофункціональністю: кожен елемент змінює своє значення залежно від контексту сцени.
- **Світло.** У виставі велика увага приділяється світловим ефектам, які підкреслюють драматизм моментів і відображають емоційний стан героїв.
- **Костюми.** Поєднання національних мотивів із сучасними стилістичними рішеннями надає постановці особливої естетики.

- **Робота з акторами**

Режисер відомий своїм підходом до роботи з акторами, який ґрунтується на глибокому психологізмі та індивідуальному підході до кожного виконавця.

У «Перед волею» актори створюють багатовимірні образи, які балансують між традиційним виконанням і сучасною стилістикою. Замість пафосності тут звучать справжні людські емоції, які дозволяють глядачеві ідентифікувати себе з героями.

- Музичний супровід

Музика у виставі відіграє ключову роль. За основу музичного матеріалу взята композиція Валентина Сильвестрова «Прощай, світе, прощай, земле» на вірші Тараса Шевченка. У виставі твір звучить двічі: у вигляді пісні під фортепіанний супровід – так Сильвестров представив цей твір як частину свого вокального циклу «тихі пісні», та у виконанні хору а capella вже як частину його монументального твору «Реквієм для Лариси». Також у виставі використані як автентичні українські мотиви, так і сучасна електроніка. Цей контраст підкреслює єдність та спадковість між традицією і сучасністю, що є важливою темою постановки.

- Реакція глядачів та критики

Вистава «Перед волею» отримала схвальні відгуки як від критиків, так і від глядачів.

- **Професійна спільнота.** Театральні критики відзначили інноваційний підхід Лавренчука до класичного матеріалу, його вміння знайти нові сенси в класичних текстах.
- **Глядачі.** Публіка захоплюється емоційністю вистави, її здатністю торкнутися актуальних питань і викликати сильні переживання.

«Це не просто вистава, це подія, яка змушує задуматися про себе, про суспільство і про те, якою ціною ми можемо досягти свободи», – пише один із глядачів у соціальних мережах.

Запрошення і показ вистави в рамках Міжнародного Театрального Фестивалю «Золотий Лев».

Важливим мистецьким та продюсерським досягненням стали гастролі вистави «Перед волею» до Львова, де показ вистави відбувся в рамках Міжнародного Фестивалю «Золотий Лев». Театр Корифеїв став єдиним серед театрів, кому для показу вистави надали сцену Львівської Національної Опери.

- Актуальність у сучасному контексті

Постановка «Перед волею» в Театрі Корифеїв стала особливо важливою в умовах сучасної України, яка продовжує боротися за свою свободу та незалежність. Теми, порушені у виставі, знаходять відгук у глядачів, які бачать у ній відображення своїх власних переживань.

- **Національна ідентичність.** Вистава нагадує про важливість збереження культурного спадку і розуміння своїх коренів.
- **Соціальна несправедливість.** Постановка закликає не залишатися осторонь, коли свобода інших опиняється під загрозою.
- **Пошук гармонії.** «Перед волею» показує, що справжня свобода починається всередині кожної людини.

«Перед волею» у постановці Євгена Лавренчука – це яскравий приклад того, як класичний матеріал може стати основою для створення сучасного, емоційно потужного та актуального твору. Ця вистава не лише відроджує національну драматургію, а й відкриває нові шляхи для розвитку українського театру.

Режисерська майстерність всієї постановочної команди, глибина ідеї та високий рівень виконання роблять «Перед волею» подією, яка заслуговує на місце в історії сучасного українського мистецтва.

3.3 «...І всі-всі-всі» (Maidan Story)

- Опис проєкту

Даний культурно-мистецький проєкт був направлений на культурну реінтеграцію прифронтових та деокупованих територій, а саме Харкова, спрямований на відновлення культурно-мистецького життя людей, був сфокусований на меморіалізації героїчної боротьби українського народу, а саме – боротьби під час Революції Гідності 2014 року.

Важливим завданням проєкту було переосмислення минулого та аналіз перспектив майбутнього з метою переформатування культурних наративів та сенсів українського суспільства.

Також даний культурно-мистецький проєкт був спрямований на протистояння інформаційному впливу РФ та її сателітів й псевдодержавних утворень, протидії російській відкритій та прихованій пропаганді, диверсифікації каналів впливу та контенту.

Однією з цілей проєкту було сприяння зміцненню морального духу українців та єднанню світової спільноти проти російської воєнної та культурної експансії.

Кроссекторальний мистецький проєкт «... І всі-всі-всі» (Maidan Story) було приурочено до 10-ї річниці Майдану, він відбувався наживо та онлайн в Харкові. Його ідея – через художню репрезентацію розповісти правдиву історію боротьби українців за свободу волевиявлення, демократичні цінності, трансформовану в унікальний культурно-мистецький продукт та відтворену на сцені у прифронтовому місті Харків.

- Мета проєкту

Створення кроссекторального мистецького проєкту, спрямованого на укріплення в свідомості громадян ідеї цінності Революції Гідності для України, протидію російській відкритій та прихованій пропаганді у відношенні подій Євромайдану, та підтримку культурно-мистецького життя у прифронтовому Харкові. Вистава, що є унікальним поєднанням драматичного мистецтва, музики (хорового мистецтва), літератури, публіцистики та документального театру, та її відеOVERсія для більшого поширення у культурно-інформаційному просторі, сприяли усвідомленню цінності Революції Гідності для України серед широкої аудиторії не тільки в Україні, а й у світі, розвінчують російські міфи про події Майдану та пов'язані з ними негативні упередження, формують потребу у подальшому розвитку громадянського суспільства.

- Актуальність проєкту

У 2024-му році ми відзначали 10-ту річницю Майдану, що спонукало нас до переоцінки суспільно-політичних наслідків Євромайдану та його зв'язку з новітніми геополітичними реаліями. Саме тому втілюється унікальний

кроссекторальний мистецький проєкт «...І всі-всі-всі» (Maidan Story), спрямований на укріплення в свідомості громадян ідеї цінності Революції Гідності для України, протидію російській відкритій та прихованій пропаганді у відношенні подій Євромайдану, та підтримку конкретних митців-харків'ян (учасників проєкту) та всього культурно-мистецького життя у прифронтовому Харкові.

Вистава «...І всі-всі-всі» (Maidan Story), яка висвітлює події Революції Гідності, була унікальним за задумом та втіленням проєктом, у якому пов'язані драматичне (театральне) мистецтво, музичне мистецтво, літературна творчість, публіцистика та документальний театр.

- **Складові проєкту**

Музичну частину вистави складає монументальний хоровий твір «Майдан 2014» українського сучасного класика, композитора Валентина Сильвестрова, Народного артиста України, лауреата Шевченківської премії. Твір написаний в пам'ять про Небесну сотню. Цей великий цикл з 15 номерів для хору а cappella та солістів, в якому композитор втілює власні переживання подій Революції гідності, а також спостереження за змінами в українському суспільстві цього періоду, має новаторську природу, поєднує у цілісній художній формі прийоми, що є типовими для традицій національної і західноєвропейської музичних культур, та перетворює конкретно-історичні події на Майдані у позачасові феномени.

Літературну частину вистави складають матеріали за мотивами ескізів до п'єси відомого українського письменника, поета, драматурга Олександра Ірванця «І всі, всі, всі про Майдан», задокументовані спогади, свідчення, інтерв'ю учасників протестних акцій 2014 року.

Режисер-постановник проєкту – Євген Лавренчук, заслужений артист України (2021), головний режисер Одеського національного академічного театру опери та балету (2018-2021), ректор «Першої української школи театру і

кіно» (2018), лауреат Державної премії ім. Леся Курбаса (2020), номінант на Національну премію ім. Тараса Шевченка (2020), Лауреат Всеукраїнської премії «ГРА», з 2023 року – старший викладач кафедри майстерности актора та режисури Харківського національного університету мистецтв ім. Івана Котляревського. «Ми не хочемо слідувати загальним трендами – ми хочемо їх створювати» – сказав режисер в одному з інтерв'ю, і цю справу успішно робить.

Євген Лавренчук контролював комплекс робіт, пов'язаних зі створенням вистави; розробив сценарний план вистави, визначив учасників проєкту, відібрав всіх виконавців, склав технічне завдання для створення сценічних декорацій, підібрав з іншими членами команди декораторські майстерні, узгодив технічне завдання та ескізи костюмів з художником по костюмах, здійснив проведення офлайн та онлайн репетицій, контролював облаштування сценічного простору, контролював імплементацію реалізаційної частини проєкту – прем'єру вистави, проведення відеозйомки та звукозапису, монтажні та постмонтажні роботи з відео, створення презентаційного ролику вистави.

- **Місце проведення проєкту**

Місце втілення проєкту обрано не випадково: саме у Харкові розпочався перший Майдан – 19 листопада 2013 року, за два дні до київського, він відбувся на площі Свободи. Інформаційні портали [37; 38] у статтях про виставу вказують, що цей факт, а також те, що Харків одним з перших дав відсіч російським нападникам, і досі чинить опір, має довести суспільству його проукраїнський вектор. І це відбудеться завдяки втіленню вистави «...І всі-всі-всі» (Maidan Story) на харківській сцені. Харків є прифронтовим містом, проте навіть під час війни у місті відбуваються культурні події, серед яких Міжнародний фестиваль класичної музики KharkivMusicFest, різні виставки та вистави. Реалізація проєкту «...І всі-всі-всі» (Maidan Story) сприяв підтримці сфери культури у прифронтовому Харкові, підтримці харківських митців,

культурних діячів та мешканців, а також підкресленню ролі Харкова як потужного культурного центру, який продовжує таким бути навіть під час війни.

- Реалізація проєкту

Проєкт «...І всі-всі-всі» (Maidan Story) реалізувався у Харкові, в рамках Міжнародного фестивалю класичної музики KharkivMusicFest, його арт-директором та художнім керівником є Віталій Алексейонок – диригент, переможець міжнародного конкурсу диригентів ім. Артуро Тосканіні, художній керівник Abaco Orchestra Мюнхенського університету, головний диригент італійського Monferrato Classic Orchestra, лауреат конкурсу MDR Conducting Competition 2018; диригував оркестром Лейпцизького радіо, оркестрами Staatskapelle Weimar та Lucerne Festival Strings та ін. В Україні Віталій Алексейонок відомий своїм виступом на фестивалі LvivMozArt, диригуванням на сцені Національної опери України концертним виконанням опери Ріхарда Вагнера «Трістан та Ізольда» спільному проєкті Kyiv Symphony Orchestra та театру, диригуванням концерту на Площі Конституції у Києві на честь 25ї річниці прийняття Конституції України та ін.

Диригентом хору у виставі виступив Олексій Фартушка, художній керівник та диригент хору «Весняні голоси», старший викладач кафедри хорового та оперно-симфонічного диригування ХНУМ імені І. П. Котляревського, член Всеукраїнського хорового товариства імені Миколи Леонтовича Національної всеукраїнської музичної спілки.

Вистава пройшла за участі 30 учасників хору та 9 драматичних акторів, серед яких 7 акторів з Харкова (відбір здійснено за кастингом) та 2 запрошених акторів: Євген Нищук (відомий як «голос Майдану») та Римма Зюбіна . Місце проведення – Лофт-сцена ХНАТОБу (приміщення розташовано та оснащено згідно вимог щодо безпеки проведення масових заходів).

Організатор проєкту – KharkivMusicFest – має багаторічний досвід організації та проведення, зокрема, Міжнародного музичного фестивалю, всеукраїнського конкурсу молодих композиторів імені Б. Лятошинського, організації хореографічної вистави-перформансу *In C*, збагатив його втіленням нового проєкту – театральної вистави.

Проєктом не передбачався продаж квитків, бажаним глядачам вистави була запропонована попередня форма реєстрації.

- Унікальність та інноваційність проєкту

Унікальність та інноваційність проєкту «...І всі-всі-всі» (Maidan Story) підтверджуються тим, що він використовує новаторський підхід до розповіді історії через мистецтво, що дозволяє залучити широку аудиторію та сприяє активній взаємодії з темою Революції Гідності. Крім того, проєкт спрямований на протидію російській пропаганді та формування потреби у підтримці громадянського суспільства, що робить його важливим і актуальним для сучасної української аудиторії.

Темі Майдану присвячено багато культурних та мистецьких творів та проєктів. Однак ще не було реалізовано подібного кроссекторального проєкту, у якому би поєднувались драматичне (театральне) мистецтво, музичне мистецтво, літературна творчість, публіцистика та документальний театр. «...І всі-всі-всі» (Maidan Story) став унікальним прикладом такого концептуального поєднання.

У Харкові подібний масштабний культурний проєкт, присвячений темі Майдану, втілюється вперше. Проєкт не тільки сприяв підтримці сфери культури у прифронтовому Харкові, підтримці харківських митців, культурних діячів та мешканців, а також підкресленню ролі Харкова як потужного культурного центру, який продовжує таким бути навіть під час війни.

Після завершення прем'єрних показів, організаторами забезпечується довгострокова дія проєкту, він має стати частиною всеукраїнського культурного простору, тому крім прем'єрного показу, заплановано участь

вистави у театральних фестивалях і конкурсах, та гастрольні покази у 2025 році.

- Цільова аудиторія проєкту

Завдяки крос-секторальності та масштабності, проєкт охоплює досить широку аудиторію: окрім дотичних до втілення проєкту людей (команда та учасники проєкту), це глядачі офлайн вистави (харків'яни та ВПО, які через воєнні дії тимчасово перебувають в місті), також ті, хто став глядачем відеOVERSII вистави (аудиторія, яка цікавиться академічною класичною музикою, сучасним українським театром, документальним театром, літературою, а також займає проактивну громадську позицію).

- Кількісні показники прямої аудиторії проєкту

Команда проєкту, а також зайняті у ньому артисти та технічні виконавці, підрядники – 75 осіб;

кількість глядачів, які дивитимуться прем'єру вистави – офлайн 600 осіб (згідно кількості посадочних місць у залі, за 2 дні показу).

Крім того, глядачі відеOVERSII, загальною кількістю близько 10 тисяч. Запланована кількість глядачів, на яких була спрямована рекламно-інформаційна кампанія через ЗМІ та інтернет ресурси – 50.000 осіб.

- Опосередкована (непряма) аудиторія проєкту

Опосередкованими цільовими аудиторіями проєкту є члени родин учасників вистави та команди організаторів; усі працівники ХНАТОБ/Схід OPERA та Харківського національного університету мистецтв імені І.П. Котляревського; культурні інституції, діячі культури, лідери суспільної думки, громадські діячі, користувачі онлайн-ресурсів, які отримують інформацію про реалізацію проєкту зі ЗМІ.

- **Кількісні показники непрямой аудиторії проєкту**

Кількість членів родин учасників вистави та команди організаторів - близько 200 осіб;

кількість працівників ХНАТОБ та Університету мистецтв – близько 300 осіб.;

Кількість культурних інституцій:

театрів - 98, музичних закладів (концертні установи, національні колективи, обласні концертні установи) - 49, також 3 національні творчі спілки (зокрема, Спілка Театральних Діячів, Музична Спілка, Спілка Композиторів тощо).

Аудиторія ЗМІ, у яких висвітлили перебіг проєкту та прем'єру вистави:

1. Канал «Київ» – 4 200 000 глядачів щотижнево.
2. Телеканал Прямий, Youtube-канал телеканалу – 4 160 000 підписників.
3. 5 Канал , Youtube-канал телеканалу – 2 900 000 підписників.
4. Громадське радіо – 100 000 слухачів щотижнево.
5. «Дзеркало тижня» – 200 000 читачів щоденно
3 500 000 унікальних користувачів щомісячно.
6. Українська правда Життя
2 700 000 унікальних користувачів щомісячно
7. Україна молода - тираж 86 000 екземплярів
8. Газета Голос України - тираж 5 000 екземплярів
9. Театральний блог: Театральна риболовля | T-fishing - 3600 підписників.

- **Довгострокові результати проєкту**

До довгострокових перспектив проєкту відноситься багаторазовий показ вистави на різних локаціях, її участь у театральних фестивалях та конкурсах, подання на номінацію у всеукраїнському конкурсі-фестивалі «ГРА». Також відео-версія є доступна для безкоштовного перегляду, без часових обмежень, розміщена на YouTube та в онлайн-театрі Dramox. Відео-версія, адаптована для закордонної аудиторії, стала інструментом культурної дипломатії: наша сучасна історія має бути експортована за межі України, щоб закордонні глядачі

мали змогу побачити її доленосні події, хоч і у форматі вистави, але на власні очі. Успішний досвід втілення мультидисциплінарного проєкту надихатиме вітчизняних митців на подібні задуми та пошуки нових форм творчості. Організатори проєкту доклали зусиль, аби вистава «...І всі-всі-всі» (Maidan Story) стала частиною культурного надбання, на постійній основі, як затребувана і завжди актуальна культурна подія.

- Зовнішні та внутрішні ризики при реалізації проєкту

Серед зовнішніх ризиків і найбільшим, залишався воєнний стан в країні та близькість Харкова до зони бойових дій, тож для мінімізації ризику команда Проєкту слідувала за ситуацією, дотримувалась рекомендацій Обласної Військової Адміністрації, а також розміщувала запрошених акторів в підземному готелі. Як було попередньо заплановано задля мінімізації ризиків реалізаційна частина проєкту (вистава) відбулася у підземній локації (лофт-сцена ХНАТОБу), а офлайн репетиції – у безпечному комфортному підвальному просторі.

Серед внутрішніх ризиків команда зіткнулася з викликом завантаженості учасників хору їх основними проєктами на місцях роботи, що співпали з датами імплементації проєкту. Було адаптовано графіки репетицій відповідно до можливостей учасників хору.

Задля реалізації проєкту і покриття витрат, не внесених до загального бюджету під час написання грантової заявки (такі як проїзд, проживання режисера та акторів, харчування всіх учасників творчої групи протягом репетицій, друк партитур та сценаріїв), була залучена спонсорська підтримка.

З метою мінімізації ризиків команда проєкту проводила щодвотижневі зустрічі для обговорення стану робіт та прийняття рішень через zoom-meetings. Регулярно проводила оцінку ризиків для ідентифікації потенційних загроз та була готова до розробки стратегій їх негайного вирішення. В робочих групах в

месенджерах відбувався збір зворотнього зв'язку від учасників проєкту (хор, актори, команда проєкту, технічна команда) щодо перебігу проєкту, задоволеності процесом реалізації та результатами.

- Результати проєкту

Якісні та кількісні показники було досягнуто. Більш того, за рахунок партнерства з Харківською обласною філармонією та безпосередньо з артистами хору ім. В. Палкіна розширилося коло прямої ЦА. Для обрахунку кількісних показників залученої ЦА використовувалися статистичні дані ЗМІ та дані соціальних мереж. Цільові аудиторії залучалися через розповсюдження інформації у ЗМІ, соціальних мережах, радіоефірах та телевізійних репортажах. Також було отримано зворотний зв'язок від аудиторії стосовно задоволення їх культурних потреб, якості та результативності проєкту (відгуки в соцмережі Фейсбук, в Youtube, публікації глядачів «...І всі-всі- всі» (Maidan Story), які написали свою думку про виставу).

Висновки до розділу 3

В розділі 3 автор даної кваліфікаційної роботи, як митець, що втілював власні творчі проєкти в різних містах і навіть країнах, показав на власному досвіді, як мистецтво під час війни може бути не тільки терапією для самого митця, але й потужним голосом України за кордоном (проєкт «Золотий Обруч» для OperaVision), чинником що об'єднує та піднімає і популяризує національне класичне мистецтво всередині країни (проєкт «Перед Волею» в Театрі Корифеїв), та допомагає відновити сили та віру в себе, а також підняти дух людей, що живуть у прифронтових зонах (проєкт «...І всі-всі- всі» (Maidan Story) у Харківському Національному театрі опери та балету ім. М.В.Лисенка). Дані проєкти стали важливим фактором практичного дослідження теми, як митець, зі своїми суб'єктивними естетичними баченнями, критеріями та культурним бекграундом робить в умовах війни проєкти, що виходять за межі

суто мистецького висловлювання, а стають важливим жестом, маніфестом та чином для суспільства.

ВИСНОВКИ

Війна створює екстремальні умови, у яких людина опиняється перед екзистенційними питаннями: життя, смерті, втрати та героїзму. Для митців, через загострення їх почуттів, це стає потужним джерелом натхнення, хоча таке натхнення часто обтяжене болем і стражданнями. Особиста реакція митця на війну є складним поєднанням болю, надії та прагнення до збереження людяності. Війна попри свої жахи і трагедії, втрати і особисті переживання, парадоксальним чином стає і джерелом творчого натхнення, змушуючи митців шукати нові способи художнього висловлювання, які дозволяють осмислити трагедію і передати досвід наступним поколінням. Мистецтво під час війни війни залишається потужним інструментом не лише для осмислення трагедій, але й для їхнього подолання. Українські митці у своїй творчості демонструють силу духу, культурний опір і здатність перетворювати страждання на джерело натхнення. Війна як екстремальне явище залишає глибокий відбиток на кожній сфері життя, особливо на мистецтві. Для митців війна стає потужним каталізатором, який розкриває внутрішній світ, загострює емоційні переживання та спонукає до осмислення найбільш трагічних сторін людського буття. У різні історичні епохи вона формувала нові мистецькі напрями та змушувала художників, письменників, музикантів і кінематографістів шукати інструменти для висловлення своїх переживань. Творчість часто стає засобом осмислення складних емоцій і подій, а війна — одним із найпотужніших, хоч і насильницьких, каталізаторів для цього. Митці трансформують свої переживання у мистецтво через символізм, документалізм, рефлексію, а також нові інтерактивні форми. Ці механізми не лише відображають індивідуальний досвід, але й допомагають суспільству зрозуміти і пережити колективну травму. Механізми трансформації переживань у мистецтво є різноманітними та

багатогранними. Український приклад доводить, що мистецтво під час війни є не лише засобом рефлексії, а й потужним інструментом культурного спротиву. Через літературу, музику, живопис і інноваційні медіа митці допомагають суспільству усвідомити наслідки конфлікту, знайти сили для опору і зберегти національну ідентичність у найважчі часи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аблов Андрій. Чому українське мистецтво воєнної доби має бути безжальним («Перед волею» Марка Кропивницького у Театрі корифеїв). URL: <https://www.facebook.com/share/p/1EB5hNz76e/>
2. Бентя Ю., Коляда А. Чорнобильдорф: декілька уроків з конструювання майбутнього. *Positionen*. 2022. URL: <https://www.positionen.berlin/post/chornobildorf>.
3. Богатирьов В. Ідеї Леся Курбаса та традиції виховання актора в українській театральній школі. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Сер. Мистецтвознавство. Тернопіль, 2010. № 1. С. 148–153.
4. Брехт Б. Театральна практика. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/breht/teatr_prakt.php
5. Верхацький М. Скарби великого майстра. Лесь Курбас: спогади сучасників / за ред В. С. Василька. К. : Мистецтво, 1969. С. 307–326.
6. Веселовська Г. Революціонер театру: новаторство Леся Курбаса суперечило канонів соцреалізму. *Тиждень.ua*. 2012. URL: <https://tyzhden.ua/revoliutsioner-teatru-novatorstvo-lesia-kurbasa-superechylo-kanonovi-sotsrealizmu/>.
7. Владимірова Н. Західноєвропейський театр у динаміці культуротворчого процесу межі XIX–XX ст. Київ : Щек, 2008. 295 с.
8. Гавалюк Роксолана. Національна місія і світовий імідж. *ЗБРУЧ*. 02.01.2024. URL: <https://zbruc.eu/node/117386> за
9. Голосний Василь. У Харкові відбулася прем'єра вистави про Революцію Гідності. *Infocity. Харків*. 21.09.2024. URL: <https://infocity.kharkiv.ua/obshchestvo/u-kharkovi-vidbulasia-prem-iera-vystavy-pro-revoliutsiiu-hidnosti-fotoreportazh/>
10. Горлач Поліна. На стрімінговій платформі розмістили оперу Бориса Лятошинського «Золотий обруч». *Суспільне. Культура*. URL:

<https://suspilne.media/culture/303078-na-strimingovij-platformi-rozmistili-operu-borisa-latosinskogo-zolotij-obruc/>

11. Грабченко Наталя. «У Харкові театр працює тільки в укритті, але глядач неймовірний» – Римма Зюбіна. *Радіо.Культура*. 29.09.2024. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=105389>

12. Дзелял, Ташева, Зюбіна – знакові розмови вересня. *Радіо Культура*. 16.10.2024. URL: <https://corp.suspilne.media/newsdetails/dzheljal-tasheva-ziubina-znakovi-rozmovy-veresnia-na-radio-kultura>

13. Дроздовський Дмитро. Класика театру корифеїв у метамодерній інтерпретації. *Літературна газета*. 02.07.2024. URL: <https://litgazeta.com.ua/articles/dmytro-drozdovskyj-klasyka-teatru-koryfeiv-u-metamodernij-interpretatsii/>

14. Євген Лавренчук про виставу «Перед волею» | T-fishing. URL: https://www.youtube.com/watch?v=D7eU8-F6xe4&list=PLp-G3Xz0g4kJMuKq_NWcXpUKeDBSNd6f0&index=8&t=143s

15. Євген Лавренчук про маркетинг та Кропивницькі спеціальтети | T-fishing. URL: https://www.youtube.com/watch?v=FybboBWRpic&list=PLp-G3Xz0g4kJMuKq_NWcXpUKeDBSNd6f0&index=7&t=60s

16. Кибець Дарія. Small talk: режисер Євген Лавренчук про прем'єру вистави «Перед волею». *Claire Marie*. 24 червня 2024. URL: <https://marieclaire.ua/uk/lifestyle/696743>

17. Клековкін О. «Еклектика» Макса Райнгардта. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Klekovkin_Oleksandr/Eklektyka_Maksa_Rainhardta.pdf?PHPSESSID=31jkdmaia17v5qdh87e0s6mlg2.

18. Культура під час війни. Південь. *Ukrainer*. 24 січня 2024. <https://www.ukrainer.net/kultura-pivden/>

19. Курбас Л. Філософія театру. Харків-Київ: Основи, 2022. 920 с.

20. Лавровський Валерій. Оперу Бориса Лятошинського вперше покажуть онлайн. Де дивитися. Слух.Медіа. URL: <https://slukh.media/news/golden-crown-lyatoshynsky/>

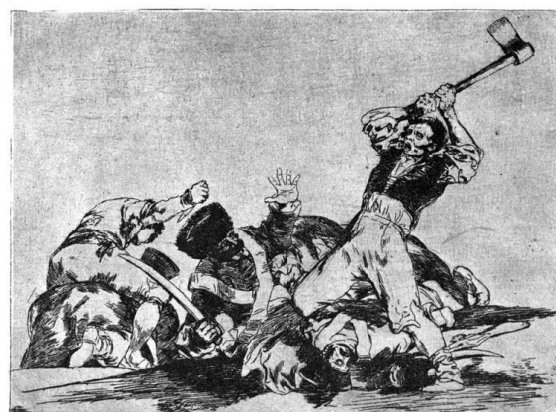
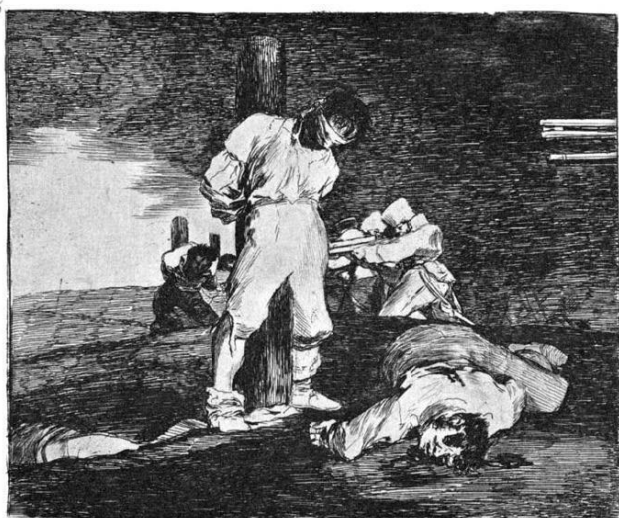
21. Лукаш Кирило. Нищук, Лавренчук і Зюбіна про Майдан та сьогодні. *Радіо Накупило*.:25.09.2024. URL: <https://radio.nakypilo.ua/qtvideo/nyshhuk-lavrenchuk-i-zyubina-pro-majdan-ta-sogodennya/>
22. Любарський Роман. А чи потрібна нам справжня воля? *Україна-Центр*. 01.07.2024. URL: <https://uc.kr.ua/2024/07/01/a-chy-potribna-nam-spravzhnya-volya/>
23. Пасіонарна енергія Майдану. *Збруч*. 18.09.2024. URL: <https://zbruc.eu/node/119480>
24. Перед волею за п'єсою Марка Кропивницького. Інсценізація Євгена Лавренчука. URL: <https://teatr-koryfeiv.com.ua/repertuar/pered-voleiu>
25. «Перед волею» Євгена Лавренчука у Підсумках 2024: Сергій Винниченко та Дмитро Єрьомін-01 | T-fishing. URL: https://www.youtube.com/watch?v=reRvEyze-wc&list=PLp-G3Xz0g4kJMuKq_NWcXpUKeDBSNd6f0&index=6&t=7s
26. «Перед волею»: у Театрі Корифеїв відбулася всеукраїнська прем'єра вистави Євгена Лавренчука. 30.06.2024. URL: <https://mcsc.gov.ua/news/pered-voleyu-u-teatri-koryfeyiv-vidbulasya-vseukrayinska-prem%CA%BCyera-vystavy-yevgena-lavrenchuka/>
27. Прем'єра опери Бориса Лятошинського «Золотий обруч» на Opera Vision. URL: <https://theclaquers.com/posts/10229>
28. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266, в редакції від 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>
29. Райнгардт М. Про сучасне акторське мистецтво і роботу режисера з актором / Я лише театроман. Листи, промови, статті, інтерв'ю, розмови, уривки з режисерських книг / пер. з нім. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 184 с.
30. Смичек Ігор. Культура та мистецтво під час війни. Кропивницький час-*time*. 13.09.2024. URL: <http://chas-time.com.ua/liudyna/kultura-ta-mistetstvo-pid-chas-vijni.html>

31. Снайдер Т. Роздуми про ХХ століття. Човен, 2019. 384 с.
32. Снайдер Т. Про свободу. Човен, 2024. 432 с.
33. Стельмашевська Ольга. «Театр корифеїв» перед волею: чи може локальний театральний проєкт знову стати всеукраїнською історією. *Українська правда*. 03.07.2024. URL: <https://life.prawda.com.ua/culture/pered-voleyu-persha-vistava-yevgena-lavrenchuka-u-teatri-korifejiv-yakoyu-vona-bula-302473/>
34. Сунь Цзи. Мистецтво війни. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 168 с.
35. Танчук Тетяна. «...І всі-всі-всі...». До 10-річчя Майдану в Харкові відбудеться унікальна вистава. *Громада. Груп*. 17.09.2024. URL: <https://gromada.group/news/life/i-vsi-vsi-vsi-do-10-richchya-majdanu-v-harkovi-vidbudetsya-unikalna-vistava>
36. Театр корифеїв дебютував на Міжнародному фестивалі «Золотий Лев». Златопіль. 18.10.2024. URL: <https://zlatopil.com/all-news/teatr-koryfeyiv-debyutuvav-na-mizhnarodnomu-festyvali-zolotyj-lev>
37. У Харкові відбулася прем'єра вистави «...І всі-всі-всі (Maidan story)». *Укрінформ*. 21.09.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3908004-u-harkovi-vidbulasa-premera-vistavi-i-vsivsvsi-maidan-story.html>
38. У Харкові покажуть виставу про Революцію Гідності. *Kharkiv Today*. 17.09.2024. URL: <https://2day.kh.ua/ua/kharkow/u-kharkovi-pokazhut-vystavu-pro-revolyuetsiyu-hidnosti>
39. Українські композитори на культурному фронті (жовтень 2022). URL: https://composersukraine.org/index.php?id=27&tx_ttnews%5Btt_news%5D=306&cHash=98ed6e1adeeb8d7e26650f82160f168c
40. Фармацевтична енциклопедія Національного фармацевтичного університету. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/529/simptom>
41. Фармацевтична енциклопедія Національного фармацевтичного університету. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2403/etiologiya>

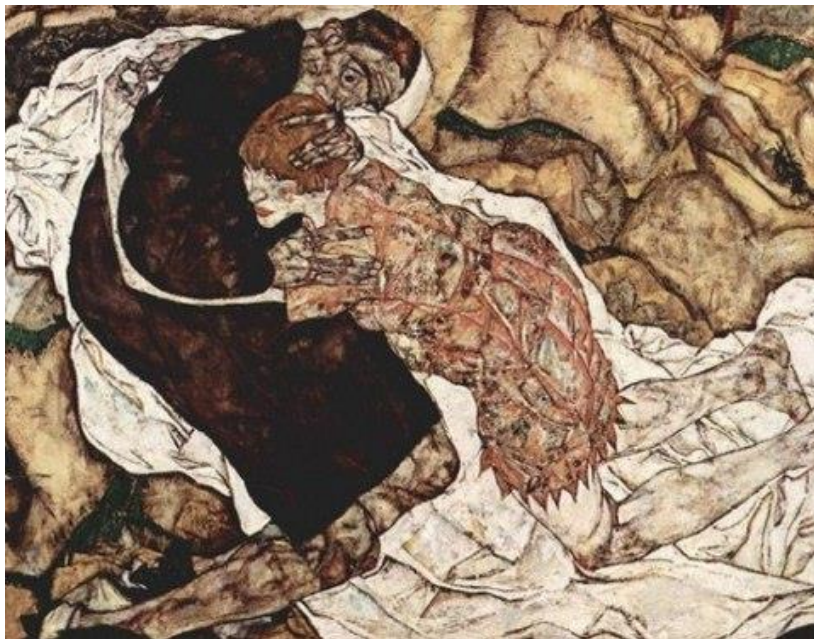
42. Being Contemporary. PAJ: A Journal of Performance and Art, Vol. 34, No. 1 (January 2012). P. 93–110.
43. Burt Ramsay. History, Memory, and the Virtual // Current European Dance Practice. Dance Chronicle, vol. 32, no. 3, 2009. P. 442–467.
44. Causey M. Postdigital Performance // Theatre Journal. 2016; 68(3). P. 427–441.
45. Golden Crown Borys Lyatoshynsky, libretto by Yakiv Mamontiv. *British Theatre Guide*. 25 October 2022–25 April 2023. URL: <https://www.britishtheatreguide.info/reviews/golden-crown-21481>
46. Gombrowicz Witold. Pisma zebrane. Iwona, księżniczka Burgunda., Warszawa: Wydawnictwo literackie, 2017.
47. Graham K. In the Shadow of a Dancer: Light as Dramaturgy in Contemporary Performance. Contemporary Theatre Review. 2018; 28(2). P. 196–209.
48. Helsinki, London, Lviv, Rome, San Fransisco, Warsaw, Washington D.C. Golden Crown Lyatoshynsky. URL: <https://operavision.eu/performance/golden-crown>
49. Hillman R. (Re)constructing Political Theatre: Discursive and Practical Frameworks for Theatre as an Agent for Change. New Theatre Quarterly, 31(4), 2015. P. 380–396.
50. Karen Stone (Opera Europa): «A Kharkiv, sous les bombes, les artistes continuent de créer». 07.06.2024. URL: <https://www.forumopera.com/karen-stone-opera-europa-a-kharkiv-sous-les-bombes-les-artistes-continuent-de-creer/>
51. Kilcullen David, Mills Greg. The Art of War and Peace: understanding our choices in a world at war. 2024. 657 p.
52. Maidan Story Євгена Лавренчука: Музична кантата, в якій драматичні актори заважають. Сергій Жадан і Радіо «Хартія». 19.09.2024. URL: [Maidan Story Євгена Лавренчука: Музична кантата, в якій драматичні актори заважають](#)

53. «Monumentality» in *Texts on Theatre*, ed. Richard C. Beacham (Routledge, 1993). 137 p.
54. Opera Europa and Opera Vision launch charity campaign for Ukrainian artists. *LA MONNAIE / DE MUNT*. 22 Oct 2022. URL: <https://www.lamonnaiedemunt.be/en/news/2570-opera-europa-and-operavision-launch-charity-campaign-for-ukrainian-artists>
55. Opera (with Opera News). August 2024. URL: <https://reader.exacteditions.com/issues/116796/spread/4>
56. Opera magazine. URL: <https://www.opera.co.uk/issues/>
57. *Period of Transition // New Theatre Quarterly*, 13(50), P. 171–182.
58. Sewell Carl, Paul B. Brown. *Customers for Life: How to Turn that One-time Buyer Into a Lifetime*. Crown Business, 2002. 210 p.
59. Snyder T. *On Tyranny. Twenty Lessons from the Twentieth Century*. The Bodley Head Ltd. 128 p.
60. Turner Victor. *From Ritual to Theatre: The Human Seriousness of Play*. PAJ Publications, 1982. 65 p.
61. Wroe Nicholas. Gelb Peter of the New York Met: «We're cancelling Putin, not Pushkin». *The Guardian*. 01.04.2022. URL: <https://www.theguardian.com/music/2022/apr/01/peter-gelb-new-york-metropolitan-opera-interview-russia-putin>

№1 «Лихоліття війни» Франциско Гойя (1810-1820pp)

*Con razon o sin ella.**Lo mismo.**Murió la Verdad.**Y no hai remedio.**Enterrar y callar.*

№2

Егон Шіле «Смерть і дівчинка» (1915)

Егон Шіле «Мертві міста» (1916)

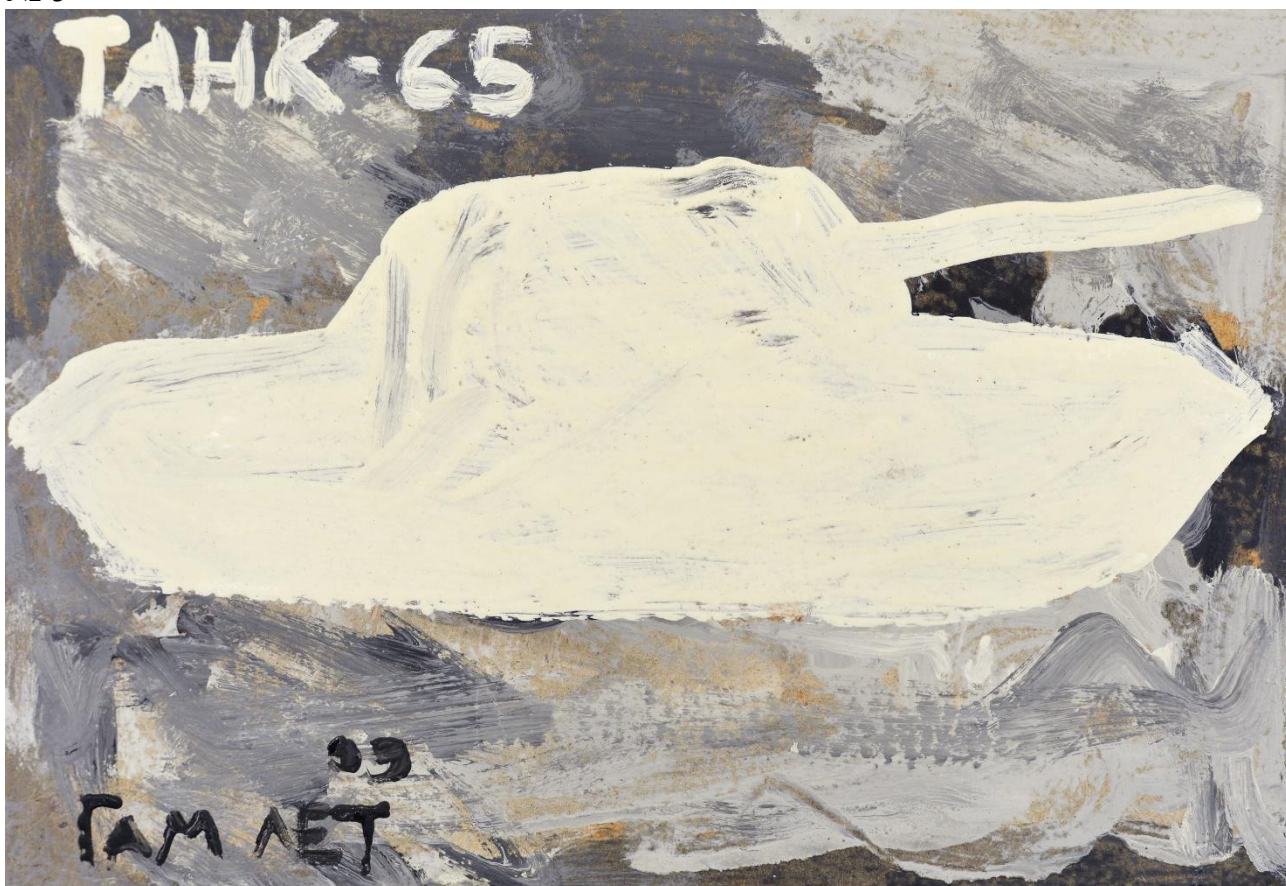
№ 3 Картина Пабло Пікассо Герніка (1937)

№4. Сальвадор Далі «Обличчя війни» (1940)

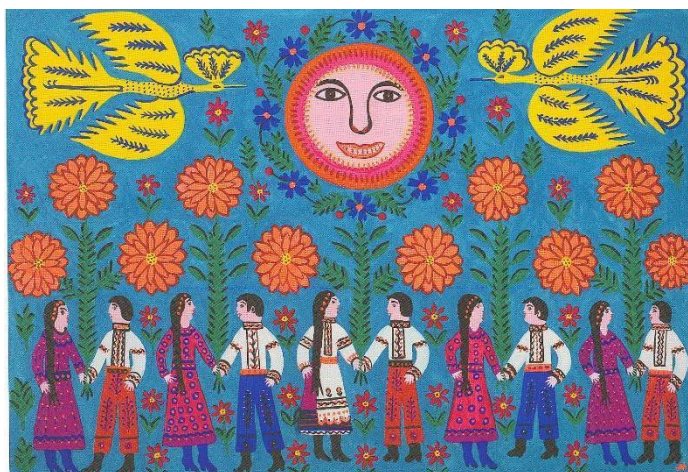
№ 5

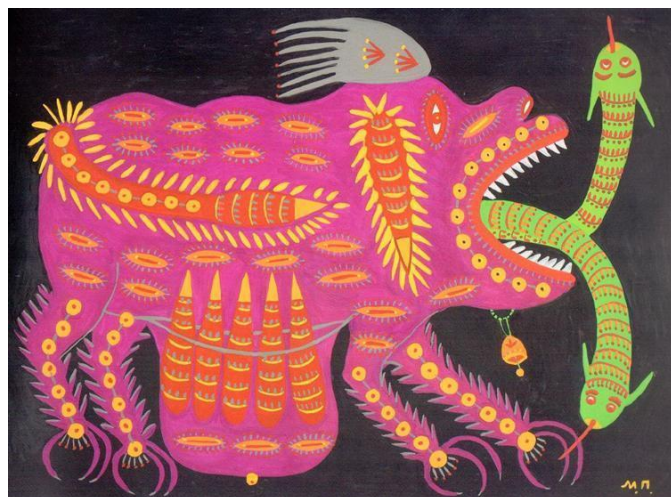
Гамлет Зінковський «Танк-65»

Гамлет Зінківський «Ментація»

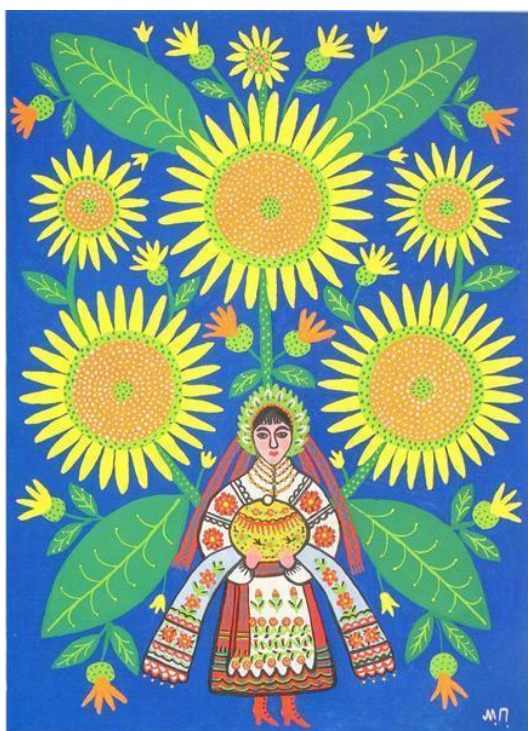
№6

Марія Примаченко «Наша Армія, наші захисники» (1978)
вона!»

Марія Примаченко «Атомна війна, будь проклята

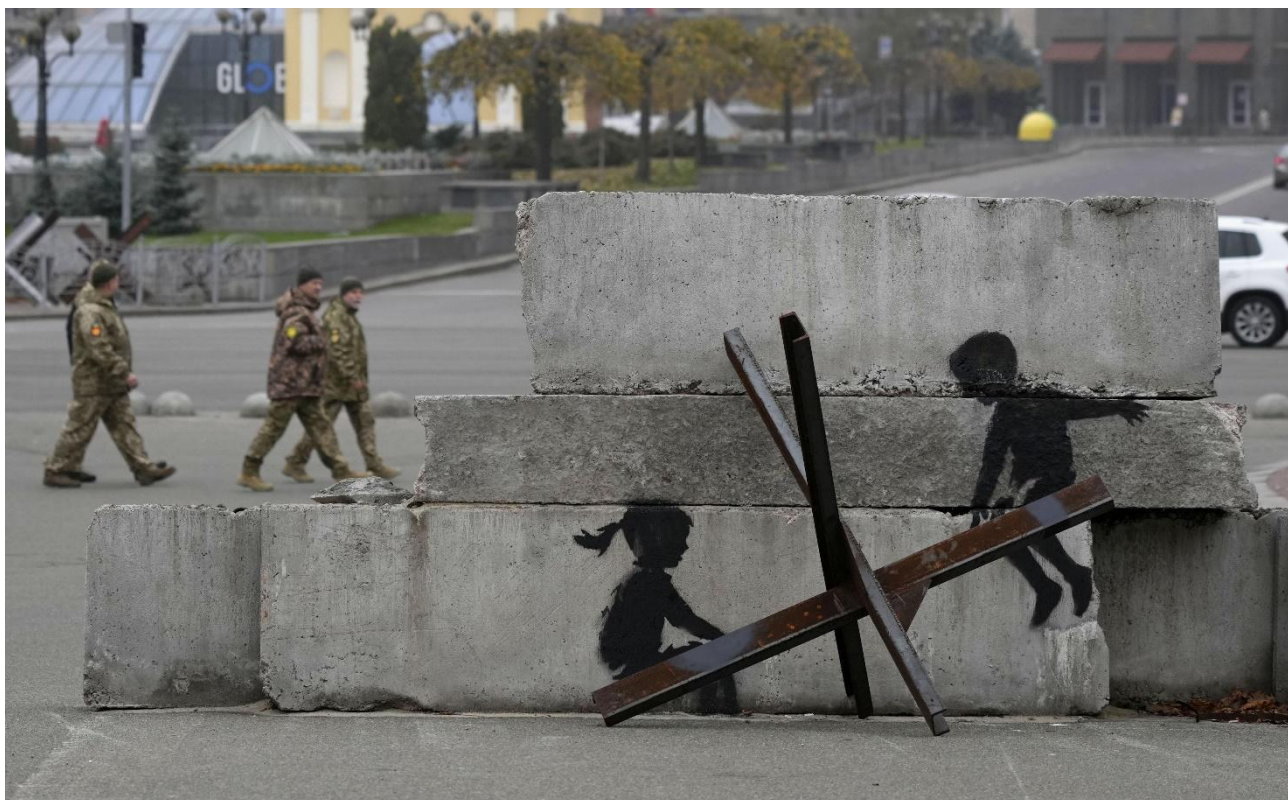
землі»
Марія Примаченко (1982)

Мар
ія
При
мач
енко «Чорний звір» 1936

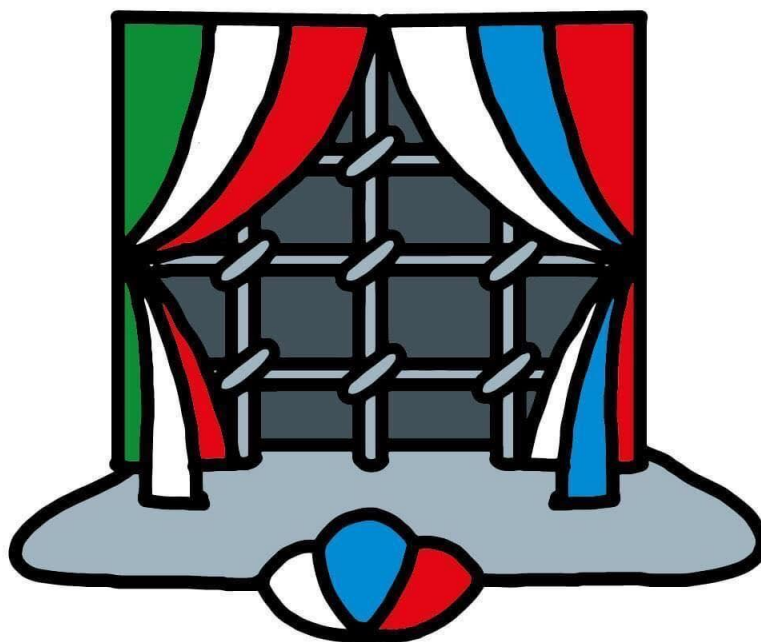
«Дарую українську паляницю всім людям на

№ 7

Роботи «Українського Бенксі»

№ 8

**TERMINATE QUESTO SHOW
LIBERATE LAVRECHUK!**

Il regista ucraino è ostaggio
del regista del Cremlino

titv

“Free Lavrenchuk”. Hikita Titov

№ 9

Висадка військ американської 1-ї піхотної дивізії. Пляж «Омаха». Ранок 6 червня 1944 року

№ 10 Фото "Напалмова дівчинка" (Нік УТ) (1972)

№ 11

Сергій, батько підлітка Іллі, плаче над мертвим тілом сина, що лежить на ношах у пологовому будинку, переобладнаному під медичне відділення швидкої допомоги у Маріуполі, 2 березня 2022 року. Фото: AP Photo/Evgeniy Maloletka

Місцеві жителі допомагають рятувальникам розчищати завали зруйнованого багатопверхового будинку у Дніпрі, в який влучила російська ракета 14 січня 2023 року. Внаслідок російського ракетного удару по Дніпру 46 людей загинули, 80 поранено, дев'ятьох досі вважають зниклими безвісти. Фото: AP Photo/Evgeniy Maloletka

Жінка пробігає повз житловий будинок, де одна з квартир горить після влучання снаряд, Маріуполь, 13 березня 2022 року. Фото: AP Photo/Evgeniy Maloletka

Анастасія Єрашова плаче, обіймаючи свою дитину в коридорі Маріупольської лікарні, 11 березня 2022 року. Медичний персонал та пацієнти вимушені лежати на полу медзакладу через російський артобстріл. Інша дитина Анастасій напередодні загинула від уламків снарядів. Фото: AP Photo/Evgeniy Maloletka

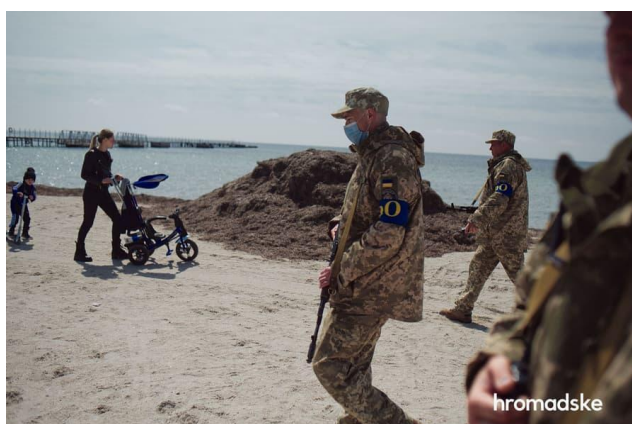
№ 12

№ 13

Військовий із позивним Магоні біля бронетранспортера після тренування маневрених дій на Херсонщині
 Фото: Макс Левін

Представники територіальної оборони ідуть пляжем у Херсонській області
 Фото: Макс Левін

Шкільна фотографія на складі вцілілих речей, який зробили з ванної
 Макс Левін

Будинок матері Лілії в селищі Південне (ліворуч), який постраждав унаслідок бойових дій
 Макс Левін

№ 14

Харків 2022р.

К
и
ї
в
с
ь
к
а

о
б
л
а
с

ть 2022р.

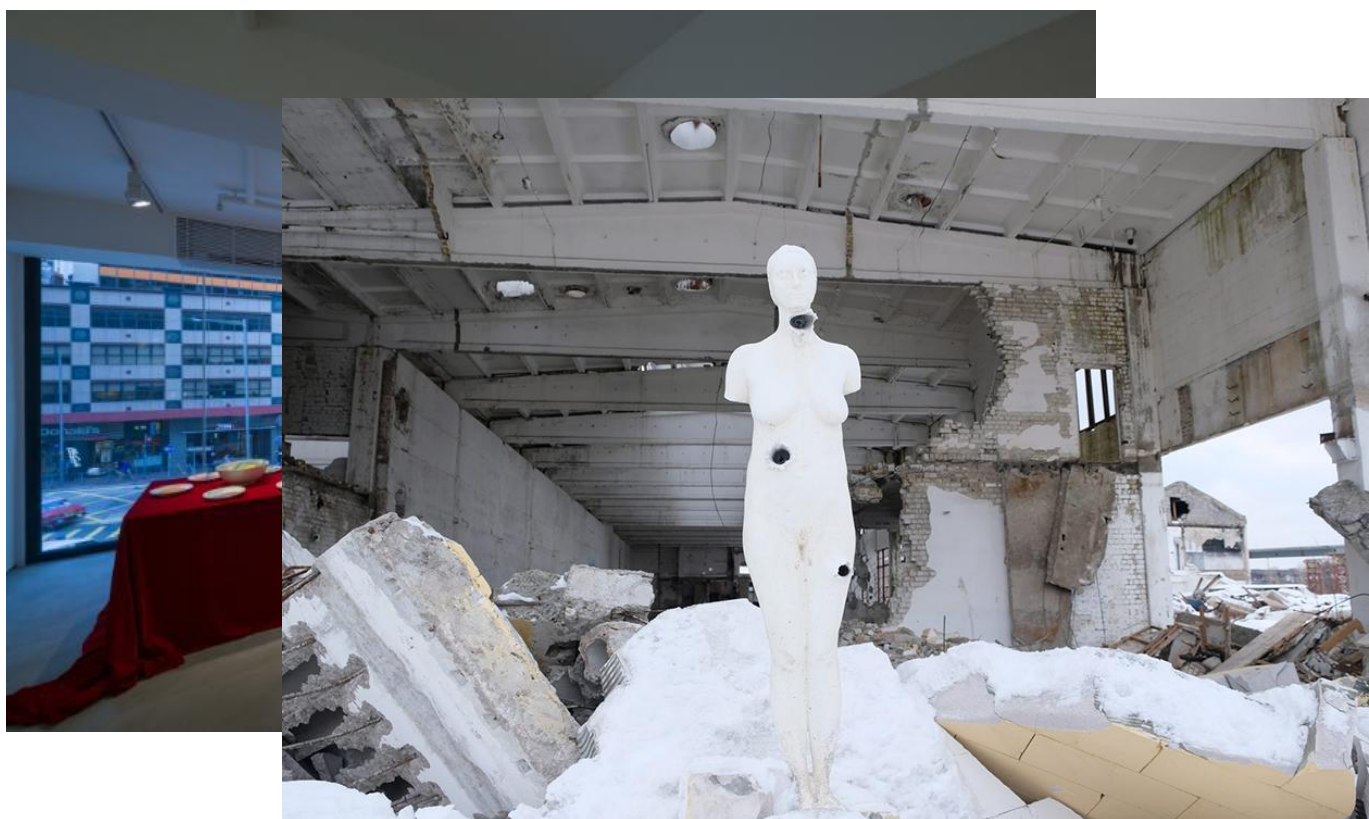

Ч
е
р
н
і
г
і
в
с
ь
к

а область 2023 р.

№15. Виставка "Стійкість. Голос з України" в Гонконгу у double Q gallery, на якій показували посуд із розписом

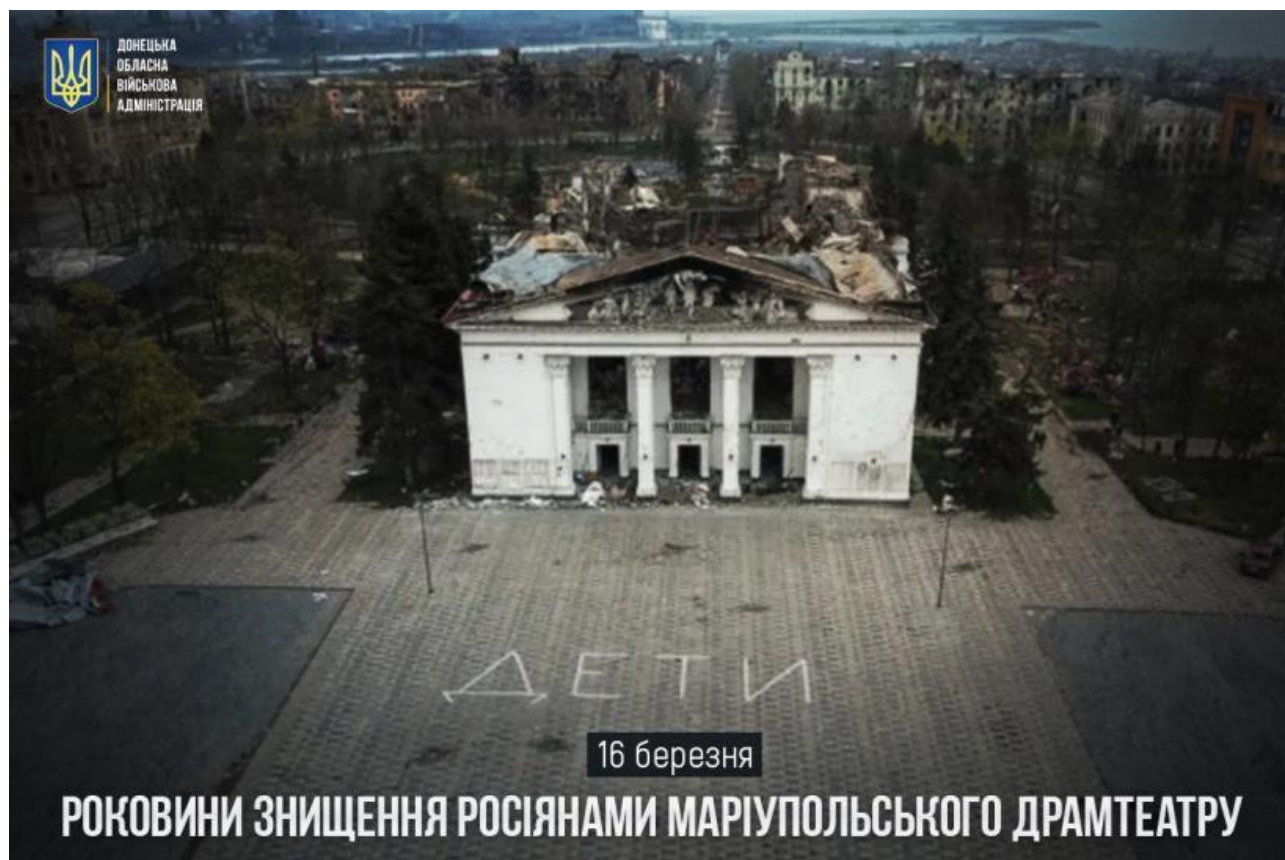
Розстріляні мильні скульптури

№ 16

Римма Зюбіна та Євген Лавренчук на форумі культурної дипломатії в Варшаві «Be Brave Like Ukraine»

№ 17

№ 18

Оперний проект “Золотий обруч” Бориса Лятошинського, представлений на платформі OperaVision

